

Az általános jogelvek kérdése a Nemzetközi Bíróság Statutuma szerint

(A Statutum 38. cikkének értelmezéséhez.)

I.

Az általános jogelvek kérdése jelentős helyet foglal el az újabb nemzetközi jogi szakirodalomban. „A jog általános elvei — amint ezt nemrég egy nyugati szakmunka megállapította — a Nemzetközi Bíróság Statutuma 38. cikkében felsorolt különböző nemzetközi jogforrások legvitatottabbja és következtetésképp az általános nemzetközi jognak is”¹ legvitásabb kérdése. Nemcsak az problematikus, hogy beszélhetünk-e az általános jogelvekről a nemzetközi jog forrásai között, hanem egyes szerzők azt is kétségbe vonják, hogy vannak-e egyáltalán a különböző nemzetek által általánosan elismert jogi alapelvek. Még azok is, akik ilyen általános jogelvek létezését elismerik, nem tudnak meg-egyezni abban, hogy vajon a Statutum 38. cikkében említett jogelveken a nemzetközi jog vagy pedig a belső állami jog és főleg a magánjog alapelveit kell-e érteni?

Az általános jogelvek tudományos vitáját nagymértékben felélénkítette és kiszélesítette a nemzetközi jog demokratikus, haladó elemeinek érvényesüléseért folytatott küzdelem. Ez magyarázza meg Koreckij professzor szerint² az általános jogelvek problémája iránt támadt érdeklődést a szocialista jogászok körében. A magyar nemzetközi jogtudománynak is egyik sokat vitatott, központi kérdéséről van szó, és nálunk is — miként a Szovjetunióban — a Statutum 38. cikkének értelmezése összekapcsolódott az általános jogelvek demokratikus és haladó jellegének vizsgálatával. Ez a körülmény az ilyen irányú kutatások jelentőségét nagymértékben emelte, de egyúttal az egész kérdést jóval bonyolultabbá tette.

Minden igazi tudományos problémában — miként a cseppben a tenger — tükröződik az érintett jogágazat egész rendszere. Az általános jogelvek vizsgálata a nemzetközi jogban közvetve vagy közvetlenül érinti a szuverenitás, a jogalanyiség, a nemzetközi és az állami jogrendszer viszonyának kérdését és elvezet a pozitivista és a természetjogi felfogás nagy ellentétéhez. Olyan kritikus pont tehát, ahonnan a nemzetközi jog szerkezete könnyen áttekinthető és sajátosságai élesen kirajzolódnak.

II.

1. Az általános jogelvek nemzetközi jogi szerepével foglalkozó tudományos munkák legtöbbje az Állandó Nemzetközi Bíróság, illetőleg a Nemzet-

¹ BIN CHENG: General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals. London, Stevens, 1953. XV. p.

² KORECKIJ, V. M.: Principiile generale ale dreptului in dreptul international Justitia Nous, 1957. 4. sz. 581. p.

közi Bíróság Statutumának 38. cikkére támaszkodik, amely a Bíróság által alkalmazandó szabályok fajtáit sorolja fel. A Statutum a nemzetközi bíraskodással kapcsolatos tételes jogszabályok legfontosabbika. Összegezi és magában foglalja a régebbi fejlődés eredményeit és számos nemzetközi egyezmény és tervezet számára mintául szolgált. Az általános jogelvek problémájának tisztázása érdekében tehát mindenekelőtt a Statutum 38. cikkét kell elemeznünk.

A szóban forgó cikk szövege a következő:

„1. A Bíróság, amelynek az a feladata, hogy eldöntse az eléje terjesztett viszályokat a nemzetközi jog alapján, eljárásában a következő forrásokat alkalmazza:³

a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló Államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítottak meg;

b) a nemzetközi szokást mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát;

c) a művelt nemzetek⁴ által elismert általános jogelveket;

d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett⁵ a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb tudósainak tanítását mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit.

2. Ez a rendelkezés nem érinti a Bíróságnak azt a jogát, hogy a felek megegyezése esetében valamely ügyet ex aequo et bono döntsön el.”

Mit kell a Statutum 38. cikke 1. bekezdésének c) pontján értenünk? A pont helyes értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges a Statutum előkészítő anyagának megvizsgálása. Ismeretes, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutuma elődjének, az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a Statutumán alapszik — attól mindössze néhány ponton tér el —, s a Bíróság által alkalmazandó jogszabályokat megállapító 38. cikk is csupán lényegtelen, szövegezési módosításokban különbözik az Állandó Nemzetközi Bíróság Statutumának megfelelő — ugyancsak 38. — cikkétől. Ezért elsősorban az Állandó Nemzetközi Bíróság megalakulásának körülményeit kell figyelembe vennünk, illetőleg a Bíróság felállításának előmunkálatai közül azokat a vitákat, amelyek az alkalmazandó jogszabályok megállapításával voltak kapcsolatosak.

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1920 februárjában Londonban tartott második ülészakán jogászbizottság felállítását határozta el, és annak feladatául az Állandó Nemzetközi Bíróság megalakítására vonatkozó terve-

³ A Statutum hivatalos magyar fordításában szereplő „a következő forrásokat” szavak feleslegesek, sőt zavaróak. Az eredeti francia, illetőleg angol szöveg csupán arról szól, hogy „la Cour etc. applique”, illetőleg „the Court. . . shall apply”, tehát nem beszél semmiféle forrásról. A magyar szöveg azt a látszatot kelti, mintha a Statutum állást foglalna a nemzetközi jog forrásainak tekintetében, holott csupán a Bíróság által alkalmazandó szabályok csoportjait nevezi meg, tekintet nélkül arra, vajon a nemzetközi jog önálló forrásairól van-e szó vagy sem.

⁴ A művelt vagy civilizált jelző használata teljesen felesleges, sőt zavaró, amint azt a Statutumot megszövegező bizottság egyik tagja Lapradelle, már 1920-ban megállapította. A Statutum hatályos szövege miatt mégis alkalmaznunk kell őket, határozottan leszögezzük azonban, hogy művelt nemzeteken minden államot alkotó nemzetet értünk, a nemzetközi közösség valamennyi tagját, tekintet nélkül arra, hogy Európában vagy Afrikában lakik, hogy gazdaságilag fejlett vagy elmaradott, hogy önálló történelmi múltra tekinthet-e vissza vagy nem régen szabadult fel a gyarmati sorból.

⁵ Az 59. cikk a következőképpen hangzik: „A Bíróság határozata csak a perben álló felekre és csak az eldöntött ügyben kötelező.”

zet kidolgozását tűzte ki. E jogászbizottság, amelynek Adatci, Altamira, Bevilaqua, Descamps, Hagerup, Lapradelle, Loder, Phillimore, Ricci-Busatti és E. Root voltak a tagjai, a hágai békepalotában 1920. június 13. és július 24. között készítette el az Állandó Nemzetközi Bíróság Statutumának tervezetét. A Bíróság által alkalmazandó jogszabályok kérdése a július 1-én tartott ülésen merült fel. A Bizottság elnöke, Descamps erre vonatkozólag az alábbi javaslatot terjesztette elő:

„A bírónak a nemzetközi viták megoldása során a következő szabályokat kell alkalmaznia, amelyeket az itt említett sorrendben kell figyelembe vennie:

1. Azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek az államok részéről kifejezetten elismert jogszabályok;

2. A nemzetközi szokást mint az államok között jogként elfogadott gyakorlatot;

3. A nemzetközi jog szabályait úgy, amint azokat a művelt nemzetek jogtudata elismeri;

4. A nemzetközi bírói joggyakorlatot mint a jog alkalmazásának és fejlesztésének eszközét.”⁶

A javaslat igen sok ellenvetésre talált, és a körülötte zajló vita során gyakorlati kérdések és tudományos megfontolások egyaránt szóba kerültek. Gyakorlati szempontból mindenekelőtt az volt a fontos, hogy a Bíróságot minél hamarabb felállítsák és lehetőleg minél nagyobb számú állam csatlakozását biztosítsák. Ez utóbbi cél érdekében az alkalmazandó jogszabályok körét inkább szűken kellett megállapítani, mivel az államok aligha fogadták volna el olyan bíróság joghatóságát, mely ítéleteit általuk nem ismert vagy el nem fogadott jogszabályokra alapozta volna. Másrészt ugyancsak fontos gyakorlati követelmény volt a nemzetközi jog továbbfejlesztése, ezt a feladatot viszont a Bíróság aligha tudta volna megfelelően ellátni, ha az alkalmazandó jog tekintetében túlságosan szűk korlátokat állítanak eléje. Tudományos szempontból a vita lényegében a pozitivisták összezsapását jelentette mindazokkal szemben, akik akár természetjogi, akár más megfontolás alapján ezzel ellentétes álláspontot foglaltak el. A viták eredményeként elfogadott szöveg a fentebb említett két gyakorlati cél összeegyeztetését és a két egymással ellentétes tudományos irányzat közti kompromisszumot tükrözi.

Az elsőnek felszólaló Root kijelentette, hogy a 3. és a 4. bekezdés a Bíróság hatáskörének olyan kiszélesítését jelenti, mely azt tönkretétellel fenyegeti. A Bíróságnak a tételes nemzetközi jogban meglevő szabályokra kell korlátoznia figyelmét, ilyenek hiányában nem illetékes. Loder nem osztotta Root véleményét. Olyan szabályokról van szó — mondotta —, amelyeket világoszerre elismernek és tiszteletben tartanak, de amelyek eddig még nem tételes jellegűek. A Bíróság feladata azonban, hogy fejlessze a jogot, érlelje a szokást, és az általánosan elismert elveket tételes szabályokká kristályosítsa ki. Lapradelle azt kívánta, hogy a Statutum ne mondjon többet annál, mint hogy a Bíróság a jog, az igazság és a méltányosság alapján fog eljárni. A jogszabályok meghatározását a bírákra kell bízni, másrészt viszont szükséges hangsúlyozni azt, hogy a Bíróságnak nincs jogalkotó szerepe. Hagerup a következőket szögezte le:

⁶ Cour Permanente de Justice Internationale, Comité Consultatif de Juristes. Procès-verbaux of the proceedings of the Committee June 16th—July 24th 1920 with annexes. Hague — Van Langenhuyzen Brothers, 1920. 306. p.

„1. Nem engedhető meg, hogy a Bíróság megtagadja az ítélethozatalt azon a címen, hogy nincs alkalmazható tételes szabály;

2. ha van nemzetközi jogszabály, a Bíróságnak azt kell alkalmaznia, és csak akkor járhat el a méltányosság szerint, ha a felek erre felhatalmazzák. Mindenekfelett kerülni kell minden olyan fogalmazást, mely a Bíróság hatáskörét csökkentené.”

A következő ülésen *Descamps* nagyobb felszólalásban indokolta álláspontját. Súlyos tévedés lenne azt hinni — mondotta —, hogy az államokat csak a kölcsönös megegyezés alapján létrejött megállapodások kötelezik. A nemzetközi életre vetett egyetlen pillantás bizonyítja, milyen szerepet játszanak egyetlen fél vagy pedig harmadik személyek cselekményei által létrehozott kötelezettségek. Mindezekben az esetekben az objektív igazságosság a bíró által alkalmazandó természetes elv. Elsősorban a nagy tekintéllyel bíró szerzők egybehangzó tanításait kell figyelembe venni, másodsorban pedig a művelt népek jogtudatát, mely bizonyos esetekben igen határozottan nyilvánul meg.

Hagerup szerint a *Descamps* és *Root* álláspontja közötti különbség lényege az, hogy míg az előbbi szerint meg kell akadályozni, hogy a Bíróság megtagadja az ítélethozatalt, az utóbbi megengedhetőnek tartja a *non liquet*-et. *Root* véleménye az volt, hogy a világ nem hajlandó elfogadni olyan bíróság kötelező hatáskörét, amely a különböző államokban különféle módon értelmezett vagy felfogott elveket alkalmazna. *Loder* határozottan elkülönítette a kötelező bíraskodás és a bíróság által alkalmazandó jogszabályok kérdését és *Lapradelle* együtt hangsúlyozta, hogy minden olyasmit, ami az igazságszolgáltatás megtagadásához vezethet, el kell kerülni. Ez a nemzetközi jogban épp úgy elfogadhatatlan, mint a belső állami jogban.

A bizottság kebelén belül felmerült véleményeltérések nagy része — amint erre *Phillimore* rámutatott — a kontinentális és az angol jogfelfogás közötti különbségből adódott. A kontinentális felfogás a bírót szigorú korlátok közé szorítja, míg az angol rendszer szerint a bíró csupán esküt tesz, hogy igazságot szolgáltat a jog szerint. *Descamps* utalt arra, hogy a különböző jogforrásokat egymás után kell vizsgálat alá venni, először a szerződést, azután pedig a szokást. E kettő hiányában a Bíróság nem mondhatja ki a *non liquet*-et, hanem a jog általános elveihez kell fordulnia. Meg kell óvni azonban attól a kísértéstől, hogy ezeket tetszése szerint alkalmazza. Éppen ezért ítéleteit a művelt népek jogtudatának tételeivel összhangban kell meghoznia és ugyanezen okból kell felhasználnia a tekintélyes auktorok tanításait.

A július 3-i ülésen *Root* előterjesztette módosító javaslatát:

„A Bíróságnak a következő (jog-)szabályokat kell alkalmaznia fentebb meghatározott hatáskörének keretében a nemzetközi viták rendezése céljából az alábbi sorrendben:

1. azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyeket a vitában résztvevő államok kifejezetten jogszabályként ismertek el;
2. a nemzetközi szokást mint az államok között jogként elfogadott gyakorlatot;
3. a művelt nemzetek által elismert általános jogelveket;
4. a bírói határozatok tekintélyét és az írók véleményeit mint a jog alkalmazásának és fejlesztésének eszközeit.”⁷

⁷ I. m. 344. p.

Root szövegét a bizottság *Ricci-Busatti* kivételével elfogadta, aki azonban maga sem a javaslat egészét, hanem csupán a sorrend (ordre successif) kifejezést kifogásolta. Véleménye szerint a bírónak a különböző jogforrásokat egyidejűleg, egymással kapcsolatban kell vizsgálnia, és helytelenítette, hogy a 3. bekezdés nem tett említést a méltányosság elvéről. *Phillimore* rámutatott arra, hogy az említett felsorolás egész egyszerűen csupán azt a logikai sorrendet tükrözi, amelyben az említett források a bíró eszébe jutnak. A méltányosságnak jogforrásként való elfogadása túlságosan nagy szabadságot adna a bíró kezébe. Úgy vélte, hogy egyes pontok összeolvaszthatók, mivel az általános elvek a szokás révén kerülnek elismerésre, másrészt pedig a szokás a különböző okmányokban követett használat révén alakul, valamint egyes szerzők művei által, akik között bizonyos kérdések tekintetében teljes az egyetértés. *Lapradelle* a „művelt nemzetek” szavakat feleslegesnek minősítette, mivel a jog fogalmilag műveltséget, civilizációt tételez fel. Az volt a véleménye, hogy a szokás említése szükséges, de csodálkozott azon, hogy általános jogelvek más-honnan is lennének meríthetők, mint a szokás anyagából. *Phillimore* hangsúlyozta, hogy a 3. pontban megnevezett általános jogelvek azok, amelyeket minden nemzet belső jogában — in foro domestico — elfogad, mint pl. bizonyos eljárási alapelveket, a jóhiszeműség elvét, a res iudicata elvét stb. Általános jogelvekkel „jogtételt” (maxime of law) akar mondani.⁸

Descamps elnök és *Phillimore* újabb átdolgozott javaslatot terjesztettek elő, amelyet *Ricci-Busatti* módosított. Ez csak 4. pontjában tért el lényegesen az előbbtitől, amikor is azt mondta, hogy „A Bíróság figyelembe fogja venni a hasonló esetekben általa hozott döntéseket és a különböző országok legtekintélyesebb publicistáinak véleményeit mint a jog alkalmazásának és fejlesztésének eszközeit.”

Lapradelle egyetértett azzal a felfogással, mely szerint a nemzeti jogok alapjait képező elvek a nemzetközi jognak is forrásai, de annak elkerülése végett, hogy túlságosan elmerüljenek a részletekben, kívánatosabbnak vélte egyetlen rövid egyszerű mondat elfogadását — pl. a jog általános elvei — anélkül, hogy pontosan megjelölték volna azokat a forrásokat, amelyekből a szóban forgó alapelveket meríteni kell.

A bizottság jelentésében nem emlékezett meg a fentiekben vázlatosan, fő vonásaiban ismertetett vitáról és azt nem is foglalta össze. Az ahhoz mellékelte Statutum-tervezet azonban rögzítette a vita eredményeként a bizottság kebelében kialakult álláspontot. Az erről szóló és a tervezetben 35.-ként jelzett cikk a következőképpen hangzik:

„A 34. cikkben megállapított hatáskörének korlátai között a bíróság az alábbi sorrendben alkalmazza

1. azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyeket a vitában résztvevő államok kifejezetten jogszabályként ismertek el;
2. a nemzetközi szokást mint a jogként elfogadott gyakorlat bizonyítékát;

3. művelt nemzetek által elismert általános jogelveket;

4. a bírói ítéleteket s a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanításait mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit.”⁹

⁸ I. m. 335. p.

⁹ I. m. 730. p.

A nemzetközi jog gyorsabb és eredményesebb továbbfejlesztése érdekében a szóban forgó cikk tehát nem két, hanem négy bekezdést tartalmaz — ha egyelőre eltekintünk az e vonatkozásban minket közvetlenül nem érdeklő *ex aequo et bono*, tehát a méltányosság alapján történő ítélezéstől —, az utóbbi kettő megfogalmazása azonban már lényegesen precízebb és határozottabb, mint amilyen az eredeti Descamps-féle tervezet volt. A pozitivisták és ellenfeleik azonban így is megtalálják a cikk szövegében az álláspontjuk alátámasztásához szükséges érveket, éspedig annál inkább, mivel a cikk a maga tömörségében amúgy is magyarázatra szorul és ily módon bő alkalmat nyújt több, néha egymással ellentétes nézet kifejtésére.

A szemben álló felfogások közötti kompromisszum azonban az Állandó Nemzetközi Bíróság negyedszázados története folyamán általában kiállta a próbát, mint ahogyan maga a Bíróság is alapjában véve hasznos szerepet vitt a két világháború közötti időben. Nem is a Bíróság csődje, hanem a Nemzetek Szövetsége rendszerének bukása miatt került sor újjászervezésére, pontosabban az új egyetemes szervezethez szorosan hozzákapcsolt bíróság felállítására, mely — szemben az Állandó Nemzetközi Bírósággal, mely jogilag önálló nemzetközi intézmény volt — az ENSZ egyik fő szerveként folytatja tevékenységét.

Az ENSZ Alapokmányát megszövegező san-franciscoi konferencián éppen ezért az új bíróság Statutumát is elkészítették, mely az ENSZ és az új Nemzetközi Bíróság szoros kapcsolatának következményeként az Alapokmány kiegészítő része. Ellentétben a hágai békepalotában ülésező jogászbizottsággal, a san-franciscoi konferencia IV/1. albizottsága meglepően keveset vitatkozott a 38. cikk szövege felett, melyről egyébként is megállapították, hogy „több ellentmondást váltott ki a tudományban, mint amennyi nehézséget a gyakorlatban”.

A cikk vitája során egyébként ismét felmerült az a kérdés, hogy vajon a Bíróság által alkalmazandó szabályok felsorolásánál egyszersmind azt a sorrendet is meghatározza-e, amelyben a Bírósághozzájuk fordulhat. Az Állandó Nemzetközi Bíróságnak az a két megfigyelője, akiket az elnök véleménynyilvánításra felkért, egybehangzóan tagadó választ adott.¹⁰

A chilei delegátus megjegyezte, hogy a cikk nem utal kifejezetten a nemzetközi jogra és javasolta, hogy az 1. bekezdés *c*) pontját „és különösen a nemzetközi jog alapelveit” mondatrészrel egészítsék ki. Számos delegátus és a Bíróság megfigyelői azonban leszögezték, hogy a 38. cikket mindenkor úgy tekintették, mint amely implicite magába foglalja a nemzetközi jog alkalmazásának kötelezettségét és a kiegészítést feleslegesnek ítélték.¹¹ Chile az albizottságnak egy későbbi ülésén módosította javaslatát, mely azután egyhangú elfogadásra talált. A kiegészítést nem az 1. bekezdés *c*) pontjához fűzte, hanem egy mellékmondatral bővítette az 1. bekezdés szövegét oly módon, hogy a „bíróság” szóhoz hozzáfűzte „amelynek feladata, hogy eldöntse az eléje terjesztett viszályokat a nemzetközi jog alapján”.¹²

A kiegészítés a 38. cikk értelmét véleményem szerint semmiben sem változtatta meg, és kétségtelenül helyes, hogy az nem a Chile által eredetileg java-

¹⁰ UNCIO Doc. 240 (English) IV(1)15 1945. május 11. Documents XIII. köt. 164. p.

¹¹ Uo.

¹² UNCIO Doc. 828 (English) IV(1)67 1945. június 7. Documents XIII. köt. 284—285. p.

solt helyen, az 1. bekezdés c) pontjával kapcsolatban történt, ahol csak zavart okozott volna. Az új szöveg hangsúlyozta, hogy a Bíróság a jog alapján ítél, hogy a nemzetközi jogot alkalmazza, de nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a c) ponton a belső jog vagy a nemzetközi jog elveit kell érteni¹³ —, az egész 38. cikk tekintendő úgy, „mint amely implicite magába foglalja a nemzetközi jog alkalmazásának kötelezettségére való utalást”.

Ami az alkalmazandó szabályok, illetőleg források figyelembevételének sorrendjét illeti, a columbiai delegátus a 38. cikk szövegének módosítása helyett megelégedett azzal, hogy ezzel kapcsolatos deklarációját a jegyzőkönyvhöz csatolták. Ebben hangsúlyozta a vitázó felek szerződéses kötelelességei figyelembevételének fontosságát és tudomásul vette a Bíróság képviselőinek nyilatkozatát arról, hogy a szóban forgó cikk megfelelő segítséget nyújtott a Bíróságnak ahhoz, hogy lelkiismeretes figyelmet szenteljen az államok szerződéses kötelezettségei számára.¹⁴

2. Ezek után rátérünk a szakirodalom álláspontjának összefoglalására. Ami a magyar nemzetközi jogtudományt illeti, már régebbi, 1945 előtti irodalmunk is foglalkozott a Statutum 38. cikkével kapcsolatban felmerült problémákkal és köztük elsősorban az általános jogelvek jogforrási jellegével.¹⁵ Az általános jogelvek kérdése — a nemzetközi jog forrásainak szélesebb problémakörén belül — azonban csak *szocialista jogirodalomunkban* került az érdeklődés előterébe, anélkül, hogy mindmáig egységes és egyöntetű nézet alakult volna ki megítélése tekintetében.

Hajdu Gyula szerint a Statutum szóban forgó pontjában a nemzetközi jog általános elveiről van szó. „A jog általános elvei — mondja — olyan forrást képeznek, melynek jelentősége rendkívül nagy azokon a területeken, amelyeken a szerződésbeli rendezés és gyakran konkrét szokás hiányában éppen ezen elvek alapján állapíthatók meg a kapcsolatok szabályai”, — majd a továbbiak során leszögezi, hogy — „konkrét rendelkezések hiányában maga az elv az a jogforrás, amelyből jogok és kötelelességek folynak”.¹⁶

Lényegében hasonló álláspontot foglalt el „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata” c. kandidátusi értekezésében *Haraszi György* is. „A san-franciscoi konferencia óta nem férhet kétség ahhoz — mondja —, hogy a 38. cikk c) pontja felöleli a nemzetközi jog általános elveit.”¹⁷ Elismeri az általános jogelvek jogforrási jellegét és azt vallja, hogy „ezeken az elveken elsősorban a nemzetközi jog általános elveit kell érteni. . .”¹⁸

Ezzel szemben *Buza László* a 38. cikk 1. bekezdésének c) pontjában megnevezett általános jogelveken nem a nemzetközi jog, hanem az állami jog általános elveit érti. „Arról van itt szó — mondja —, hogy az államok belső

¹³ Nem oszthatom tehát Haraszi György álláspontját, aki szerint a san-franciscoi konferencia eldöntötte a szóban forgó pont tartalma körüli vitát a nemzetközi jog általános elveinek javára. Ld. HARASZI György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958. 18. p.

¹⁴ UNCIO Documents XIII. köt. 287. p.

¹⁵ CSIKY János: Az általános jogelvek mint a nemzetközi jog forrása. Szeged, 1934. 49. p. — Csiky szerint „A modern államok jogrendszereinek általános alapelvei azok, amelyeket a bírói gyakorlat kisegítő forrásul hív.” I. m. 10. p.

¹⁶ HAJDU Gyula: Nemzetközi jog. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1958. 18. p.

¹⁷ HARASZI i. m. 18. p.

¹⁸ HARASZI György kandidátusi vizontválasza. Kézirat.

jogában szereplő általános jogelvek analógia útján átemeltetnek a nemzetközi jog síkjára, annak a meggondolásnak az alapján, hogy ha az érdekelt államok befelé bizonyos kérdést meghatározott elvek alapján rendeztek, bizonyára ugyanezeket az elveket alkalmazták volna akkor is, ha a kérdést a nemzetközi jog síkján szabályozzák.”¹⁹

Kísérletek történtek a két irányzat áthidalására is olyan értelemben, hogy a c) ponton mind a nemzetközi jog, mind pedig a belső állami jog elveit egyaránt érteni kell.²⁰

Mai irodalmunkban tehát az általános jogelvek mibenlétének vonatkozásában egységes, általánosan elfogadott felfogásról nem beszélhetünk, s éppen ez volt fő indítéka a jelen tanulmány megírásának.

Nézzük meg ezek után a szovjet jogtudomány álláspontját. *Kozsevnnyikov* „Fejezetek a nemzetközi jog köréből” c. művének a nemzetközi jog forrásairól szóló részében idézi a Statutum 38. cikkét, az általános jogelvekkel azonban nem foglalkozik. *Korovin* leszögezi, hogy „... az általános jogelvek, amelyekre az ENSZ Nemzetközi Bírósága Statutumának 38. cikke hivatkozik, önmagukban nem tekintetők a nemzetközi jog jogi értelemben vett forrásainak, mivel a nemzetközi gyakorlatban meghonosításuk vagy nemzetközi szerződés által vagy nemzetközi szokáson keresztül történik”.²¹ Az általános jogelveket az egyes államok törvényeivel állítja párhuzamba, mindkettő csak akkor válhat nemzetközi jogi szabállyá, ha valamely nemzetközi szerződés vagy szokás inkorporálja. *Krilov* a nemzetközi szerződések, a szokás és a nemzetközi szervezetek határozatai után negyedik helyen említi az állami törvényhozást és általában a beljog különböző alakjait a nemzetközi jog forrásai között, feltételezve, hogy azokat annak az államnak a határain kívül is elismerik, amelynek területén létrejöttek, és hozzáfűzi azt is, hogy csak hivatkozási forrásnak minősülhetnek.²² Sem *Korovin*, sem *Krilov* nem foglal el határozott, félreértést nem tűrő álláspontot a tekintetben, hogy a c) pontot a belső jog vagy a nemzetközi jog általános elveire vonatkoztatja-e, bár *Korovin* előbb idézett mondata, mely egyébként a nemzetközi szokás kérdéseit az általános jogelvekkel kapcsolja össze, arra enged következtetni, mintha a vitatott pont kapcsán a nemzetközi jog elveire gondolna. *Krilov* egy másik tanulmányában utal arra, hogy a szovjet nemzetközi jogi írók elismerik a nemzetközi szokás kötelező erejét, „mint ahogyan elismerik a nemzetközi jog általánosan elismert elveinek az államokra nézve kötelező voltát is”.²³ Mindketten azonban erőteljesen hangsúlyozzák, hogy a belső jog is hat a nemzetközi jogra, s hogy elismerés esetén annak részévé válhat. *Poljanszkij* álláspontja meglehetősen bonyolult és összetett. Ami az Állandó Nemzetközi Bíróság Statutumát illeti, megengedhetőnek tartja, hogy az a belső jog elveire utal, a san-franciscói konferencián eszközölt szövegezési módosítás azonban — szerinte — a kérdést a nemzetközi jog elveinek javára döntötte el. Ennek ellenére sem zárja ki a

¹⁹ BUZA László: Szükséghelyzet a nemzetközi jogban. Klny. az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből, VIII. köt. 4. sz. Bp. 1958. 292. p.

²⁰ Ld. „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956” c. műről szóló recenziót. Jogtudományi Közlöny, 1959. 1. sz. 38. p.

²¹ KOROVIN, E. A.: Mezsdunarodnoje Pravo. Moszkva. Guszjurizdat, 1951. 16. p.

²² KRILOV, Sz. B.: Les notions principales du droit des gens. Recueil des Cours, 1947. I. köt. (70) 444. p.

²³ KRILOV: A nemzetközi jog elméleti kérdéseinek megvitatásához. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 7. sz.

másik megoldási lehetőséget: „A művelt nemzetek által elismert általános jogelveknek a nemzetközi jog forrásai közé való felvétele a Nemzetközi Bíróságot arra kötelezi, hogy egyforma mértékben vegye tekintetbe a szovjet jog rendszerét, valamint a burzsoá jog különböző rendszereit, függetlenül attól, hogy ez tetszik-e vagy sem a burzsoá nemzetközi jogtudomány hivatott tekintélyeinek.”²⁴ Mindent összevéve azonban úgy látszik, hogy Poljanszkij a c) pontban megnevezett elveken elsősorban a nemzetközi jog általános elveit érti. Határozott egyértelmű álláspontot foglal el *Koreckij* professzor. „A nemzetközi jog szovjet elmélete számára vitathatatlanak tűnik, hogy a jog általános elvein a nemzetközi jogban a nemzetközi jog elveit kell érteni.”²⁵ *Koreckij* nyomán halad *Tunkin* is, amikor megállapítja: „Ami a Nemzetközi Bíróság Statutumában 38. cikkében említett általános elveket illeti, a szovjet nemzetközi jogi irodalomban helyesen mutattak rá arra, hogy csupán a nemzetközi jog általános elveire vonatkoznak, vagyis olyan elvekre, amelyek tekintet nélkül eredetükre, a nemzetközi jogban alkalmazásra kerülnek és annak részei. Nemzetközi joggá válnak akár nemzetközi egyezmény, akár pedig szokás útján, és ez okból nem tekinthetők a nemzetközi jog önálló forrásainak.” Ez a felfogás tükröződik a Kozsevnyikov által szerkesztett egyetemi tankönyvben, valamint *Minaszjannak* a nemzetközi jog forrásairól írott monográfiájában.²⁶

A nemzetközi jog nyugati, burzsoá irodalmában egységes, általánosan elfogadott álláspontot egyáltalán nem találunk. Egyesek — mint pl. *Kelsen*, *Kopelmanas* — kétségbevonják vagy egyenesen tagadják „általánosan elismert jogelvek” létezését. „Ami a c) klauzulát illeti — mondja *Kelsen* —, kétséges, hogy vajon olyasmi, mint a művelt nemzetek által elismert jogelvek, létezik-e egyáltalán. Nem valószínű, hogy az az alapvető ellentét, mely manapság mind politikai, mind gazdasági téren elválasztja egymástól a művelt nemzeteket, ne terjedne ki a jog területére.”²⁷ *Kopelmanas* pedig kijelenti, hogy semmi sem kevésbé valószínű annál, mint hogy bizonyos számú általános alapvető le lehetne vezetni a belső jogalkotások összhangjából. Nemcsak a francia és a német jog álláspontja tér el egymástól teljes mértékben a szerződések létrejötte tekintetében, hanem még a francia jogon belül a Semmitőszéknek és a Conseil d'Etat-nak a rebus sic stantibus klauzula vonatkozásában követett gyakorlata is.²⁸

Egyes tekintélyes jogtudósok — *Anzilotti*, *Hudson* — szerint az általános jogelveken elsősorban a nemzetközi jog elveit kell érteni, és ezek csak másodszorban vonatkoznak a belső állami jogra. *Scelle* az általános jogelveket generális

²⁴ POLJANSZKIJ, N. N.: Medzinárodný súd. Bratislava, 1953. 116. p.

²⁵ KORECKIJ, V. M.: „Obscsije principy prava” v mezsdunarodnom prave. Kiev, Izdatyelsztvo Akademii Nauk Ukranszkij SzSzsR. 1957. 46. p.

²⁶ TUNKIN, G. I.: Negyven évi együttélés és a nemzetközi jog. Szovetszkij Jezsegodnik Mezsdunarodnoje Prava 1958. Moszkva, Izdatyelsztvo Akademii Nauk SZSZR, 1959. 20. p. Ld. továbbá KOZSEVNYIKOV, F. I.: Mezsdunarodnoje Pravo. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 8. p. — MINASZJAN, N. M.: Isztocsniki szovremennovo mezsdunarovno prava. Izdatyelsztvo Rosztovszkovo Universzityeta, 1960. 27. és köv. p. Nagyon érdekes és figyelemre méltó V. I. Liszovszkij és A. M. Ladzenszkij (Durgyenyevszkij által vitatott) álláspontja, akik szerint a nemzetközi jog egyes alapelvei, így pl. a pacta sunt servanda elve, annak logikai előfeltételei. Id. MINASZJAN i. m. 31. p.

²⁷ KELSEN, Hans: The Law of the United Nations. London, Stevens, 1951. 533. p.

²⁸ KOPELMANAS, Lazar: Quelques réflexions au sujet de l'article 38, 3° du Statut de la Cour Permanente de Justice Internationale. Paris, Pedone, 1936.

szokásnak minősíti, amelyet szembe állít a speciális szabályokat tartalmazó, szűkebb értelemben vett szokásjoggal. *Schwarzenberger* szerint a nemzetközi szokásjog és a civilizált államok által elismert jogelvek között nincs éles elválasztó vonal. A jóhiszeműség és tisztesség és az elévülés elveit mind a nemzetközi szokásjog normáinak, mind pedig a civilizált nemzetek által általánosan elismert alapelveknek lehet tekinteni.²⁹

A nyugati nemzetközi jogászok jelentős része azonban a kérdés megítélés tekintetében inkább a belső állami jog általános elvei felé hajlik. *Verdross*, aki talán első ízben és a legbelsőbban foglalkozott a jogelvek kérdésével, kifejti, hogy „ezeken az általános jogelveken a nemzetközi joggyakorlat azokat a jogelveket érti, amelyek a kultúr államok jogrendjében közösek”.³⁰ Ezt a gondolatot követi későbbi munkáiban is. „Az általános jogelveket — mondja — világosan meg kell különböztetni a szűkebb értelemben vett nemzetközi jogi alapelvektől, miután az utóbbi esetben olyan alapelvekről van szó, amelyek közvetlenül a nemzetközi szerződési és szokásjogba vannak foglalva, míg az előbbi esetben olyan alapelvekről, amelyek sem szerződési, sem pedig szokásjogi elismerést még nem nyertek. . . . Olyan jogi alapelvekről van itt szó, amelyeket vagy közvetlenül a jog eszméjéből vezettek le, mint pl. a jóhiszeműség és tisztesség alapelve, vagy pedig olyan alapelvekről, amelyek egy bizonyos jogterület alapjául szolgálnak, de főleg olyan elvekről, amelyeket a kultúrnépek joga egybehangzóan elismer, és amelyek az államközi kapcsolatok területére átvihetők.”³¹ Hasonló kiindulópontból némileg eltérő álláspontot foglal el francia jogirodalomban *Rousseau*, amennyiben elsősorban a belső jog elveire gondol, de a pontalá tartozónak tekinti a nemzetközi jog általános elveit is.³²

A jogesetek, a nemzetközi bíróságok gyakorlatát feldolgozó *Lauterpacht* és újabban *Bin Cheng* szintén elsősorban a belső állami jog általános elveit gyűjtötték össze és foglalták rendszerbe.³³

3. A 38. cikk rendelkezéseinek értelmezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a bírói gyakorlatot sem. Vizsgálunk kell tehát, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság, majd a Nemzetközi Bíróság miképpen fogta fel és fejtette ki ítéleteiben és ún. tanácsadó véleményeiben a civilizált nemzetek által általánosan elismert jogelvek mielőttét.

A Lotus-ügy kapcsán például megállapította, hogy „a nemzetközi jog alapelvei» szavak értelme általános használatuk szerint nem jelenthet mást, mint a nemzetközi jogot, úgy, amint az a nemzetközi közösséget alkotó összes

²⁹ SCHELLE, George: Précis du droit international public. II. köt. Paris, Sirey, 1934. 312—315. p., valamint SCHWARZENBERGER, Georg: Einführung in das Völkerrecht. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1951. 28. p.

³⁰ VERDROSS, Alfred: Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft. Wien—Berlin, Springer, 1926. 27. p.

³¹ VERDROSS: Völkerrecht. Wien, Springer, 1950. 113—114. p. — Ld. még VERDROSS: Les principes généraux du droit dans la jurisprudence internationale. Recueil des Cours 1935. II. köt. (52) 191—251. p.

³² ROUSSEAU, Charles: Droit international public. Paris, Sirey, 1953. 70—71. p.

³³ Bin Cheng rendszerezése a következő alapelveket emeli ki és a joggyakorlatot a következő csoportosításban ismerteti: Az önvédelem elve, a jóhiszeműség elve (joggal való visszaélés tilalma), a felelősséggel kapcsolatos elvek és a felelősség különböző formái, valamint számos eljárási alapelv. Ezek között a következőket említi meg: extra compromissum arbiter nihil facere potest; nemo debet esse iudex in propria sui causa; audiatur et altera pars; iura novit curia; a bizonyítási teher, a res iudicata stb. BIN CHENG i. m. VII—X. p.

nemzet között hatályban van”. .³⁴ Az idézetből nyilvánvaló, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság a nemzetközi jog alapelvein magát a tételes nemzetközi jogot értette, és pedig annak egyetemes, vagyis a nemzetközi közösség valamennyi tagjára érvényes szabályait. Következésképp a Bíróság nem választotta külön a nemzetközi jog elveit az egyetemes szabályokat tartalmazó nemzetközi szokásjogtól, ítéletének ezt a részét tehát nem a Statutum 38. cikkének 3., hanem az annak 1. és 2. pontjában felsorolt jogforrásokra alapozta.

„A nemzetközi jog általános elvei Danzigra is alkalmazást nyernek, azon egyezményes rendelkezések mellett azonban, amelyek a szabad várost kötik, valamint azon határozatok mellett, amelyeket ezeknek a rendelkezéseknek az alapján a Nemzetek Szövetségének szervei hoznak.”³⁵

Egy másik hasonló jellegű ítélet a Nemzetközi Bíróság gyakorlatából kimondotta, hogy az albán hatóságokat terhelő „kötelezettségek nem csupán az 1907. évi VIII. hágai egyezményen alapulnak, amely a háború idején alkalmazandó, hanem néhány általános és jól ismert alapelven, mint amilyenek az elemi emberességi megfontolások, amelyek még abszolútabbak a béke idején, mint a háborúban, a tengeri közlekedés szabadságának elve, valamint az a minden államot terhelő kötelezettség, hogy ne hagyja saját területét olyan célokra felhasználni, amelyek ellentétesek más államok érdekeivel”.³⁶

Az említett három esetben mindenkor a nemzetközi jog általános elveiről volt szó, vagyis lényegében a nemzetközi jog egyetemes szabályainak alkalmazásáról, amelyeket a mai Statutum 38. cikke 1. bekezdésének a) és b) pontjai jelölnek. A Bíróság nem mondta ki sem egyedi, sem pedig elvi, általános élel, hogy a c) ponton a nemzetközi jog általános elveit érti, sőt abból a körülményből, hogy a Bíróság ítéletének szövegében nem a Statutum megfogalmazását használta, arra következtethetünk, hogy a Bíróság meggyőződése szerint az előbb említett ítéletek nem a c) — illetve a régi számozás szerint a 3. — pont alkalmazását jelentették.

Az alábbi két esetben a kérdés bizonyos mértékig más színezetet nyer: „Németország — mondja a lengyel Felsőszilézia ügyében az Állandó Nemzetközi Bíróság — a szuverenitás tényleges átadásáig megőrizte azt a jogát, hogy rendelkezzen javai felett, és csupán a joggal való visszaélés vagy a jóhiszeműség alapelvének hiánya adhatna egy elidegenítési aktusnak egyezményt sértő jelleget. Ilyen visszaélés nem vélelmezhető, hanem az azt állítónak kell állítása bizonyítékait felsorolni. . .”³⁷ A joggal való visszaélés kérdését érinti az ún. felsősavoyai és gexi szabad zónák ügyében hozott ítélet is: „Fenntartást kell tenni a joggal való visszaélés esete számára, mivel nyilvánvaló, hogy Franciaország nem szabadulhat a zónák fenntartásának kötelezettsége alól azáltal, hogy »felügyeleti kordon« elnevezés alatt vámkordont létesít. A Bíróság azonban nem vélelmezheti a joggal való visszaélést. . .”³⁸ A joggal való visszaélés tilalma az államok belső jogának általánosan elismert elve és megjelenése, kialakulása elsősorban a belső állami jogokban állapítható meg. A nemzetközi jog újabb fejlődése azonban azt bizonyítja, hogy a joggal való visszaélés tilalmának elve a nemzetközi közjogban is elismerést nyert, mivel — hogy csak a

³⁴ HAMBRO, Edward: The Case Law of the International Court. Leyden, Sijthoff, 1952. 69. p.

³⁵ HAMBRO i. m. 181. p.

³⁶ HAMBRO i. m. 71. p.

³⁷ HAMBRO i. m. 73. p.

³⁸ Uo.

legfontosabb példát említsem — az Alapokmány igen nyomatékosan hangsúlyozza a kötelezettségek *jóhiszemű* teljesítésének kötelességét.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság gyakorlata tehát megerősíti a san-franciscói konferencián elhangzottakat. Az általános jogelvek kérdése jóval több problémát jelentett az elmélet, mint a gyakorlat számára. Ha az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság ítéleteit, tanácsadó véleményeit vizsgáljuk, lényegében egyetlen egy olyan esettel sem találkozunk, amelyben döntését konkrétan a művelt nemzetek által általánosan elismert jogelvekre alapozta volna. Igaz, az általános jogelvek fogalma többször előfordul az ítéletek, illetőleg vélemények szövegében, anélkül azonban, hogy a Bíróság pontosan, minden kétséget kizáróan állást foglalt volna abban a tekintetben, vajon a nemzetközi vagy a belső állami jog általános elveiről van-e szó.³⁹

A Statutum 38. cikke előkészítő anyagának, a hozzá kapcsolódó irodalomnak és a bírói gyakorlatnak az elemzése tehát azt mutatja, hogy egységes, általánosan elfogadott álláspontról nem beszélhetünk. Az előkészítő jogászbizottságban egymástól felépítésben és szemléletben egyaránt különböző jogrendszerek képviselői foglaltak helyet, és a Statutum szövege nem a résztvevő jogtudósok nézeteinek teljes összehangolását jelentette, hanem csupán a szavaik, kijelentéseik közötti kompromisszumot, azaz olyan nemzetközi okmányt, mely az általuk elérni kívánt közös cél elérésére alkalmasnak mutatkozott, és nem állott ellentétben saját elméleti állásfoglalásukkal, sőt annak megfelelően értelmezhető és magyarázható volt anélkül, hogy a kitűzött célt elhomályosította volna. Még nagyobb mértékben áll mindez a nemzetközi jog mai tudományos irodalmára is. Minden jogszabály értelmezhető, sőt értelmezésre is szorul, és ugyanaz a szöveg ellentétes elvi álláspontot valló szerzők tolla nyomán más és más értelmet nyer még akkor is, ha a gyakorlati megoldás szempontjából nincs közöttük lényeges eltérés.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a Nemzetközi Bíróság épp úgy, mint annakidején a Statutumot kidolgozó jogászbizottság a világ különböző jogrendszereinek képviseletére hivatott, tehát szükségszerűen különböző elméleti álláspontot valló bírákból áll. Ítéleteiben, tanácsadó véleményeiben a Bíróság konkrét jogesetek eldöntésére törekszik — az ún. tanácsadó vélemények is konkrét esetekkel kapcsolatosak —, nem pedig tudományos elméletek kidolgozására. Amikor általános jogelvekről beszél, sok esetben ezt egyszerűség okából teszi azért, hogy elkerülje szétszórt szokásjogi szabályok felkutatását, másrészt pedig a döntés súlyát és az érvelés erejét akarja erősíteni azzal, hogy nem valamely elszigetelt írott vagy íratlan szabályra, hanem a normák sokaságában kifejezésre jutó elvekre hivatkozott.

³⁹ „A »jog általános elvei«-re való, a Bíróság Statutumát által megengedett és előírt kifejezett hivatkozás viszonylagos ritkaságát hangsúlyozta az a tény, hogy azokban az esetekben, amelyekben a Bíróság ténylegesen alkalmazta őket — talán nem véletlenül —, tartózkodott attól, hogy eo nomine hozzájuk folyamodjon és kifejezetten a 38. cikk (3) bekezdésére utaljon.” LAUTERPACHT, II.: *The Development of International Law by the International Court*. New York, Praeger, 1958. 167. p. Egyéni véleményekben már gyakrabban találkozunk ilyen hivatkozással. Ez a joggyakorlat rendszerezését is igen megnehezíti. Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság gyakorlatát összegyűjtő Hambro-féle „Case Law” a jogesetek anyagát a nemzetközi jog forrásain belül hat fejezetre osztja. Ezek közül az ötödik a „Nemzetközi jog alapelvei” címet viseli, és anyagát két csoportra: a) általános szabályokra és b) a joggal való visszaélés kérdésére bontja. Ezt a tagolást aligha lehet kielégítőnek tekinteni.

III.

1. Mielőtt áttérnék álláspontom kifejtésére, foglalkoznom kell a jogelv és a jogforrás fogalmaival. Ez sok közismert, szinte az unalomig hangoztatott közhelyszerű megállapítás elismétlését teszi szükségessé, de ez a hálátlan feladat mégsem mellőzhető esetleges későbbi félreértések veszélye nélkül. Az a kérdés ugyanis, hogy vajon a Statutum által megnevezett általános jogelveken a nemzetközi jog, a belső állami jog vagy mindkettő alapelveit kell-e értenünk, hogy a nemzetközi jog forrásának tekinthetők-e, és hogy egyáltalán milyen szerepet visznek a nemzetközi jogban, a lehető legszorosabban összefügg azzal, hogy ezeket az oly jól ismert és oly gyakran alkalmazott fogalmakat milyen értelemben használjuk.

Valamely elv vagy alapelv a társadalom életének általános tartalmú, átfogó, irányító szabálya. Vannak erkölcsi, politikai, jogi stb. elvek, illetőleg alapelvek. A *jogelv* olyan általános átfogó norma, mely nem egyetlen tételes jogszabályban, hanem mindig egymással kapcsolatban álló jogszabályok csoportjában vagy rendszerében jelenik meg. Jogelv és jogi alapelv között éles határvonalat nem lehet vonni. A jogi alapelvek is jogelvek, csupán fontosságuk, nagyobb jelentőségük vagy általánosabb tartalmuk miatt szokták ezeket eltérő kifejezéssel jelölni. A jogelv mint általános, átfogó szabály pedig lényegében nem más, mint a jogalkotót vagy a jog alkalmazóját irányító szempont, amelyet az új rendelkezések megalkotása során, vagy pedig a jog alkalmazásának folyamatában megvalósítani törekszik. A jogelvek éppen ezért a legszorosabb kapcsolatban vannak azzal a társadalmi és gazdasági renddel, amelynek felépítményébe tartoznak és — miként a jogszabályok általában — az uralkodó osztály akaratát fejezik ki. A szocialista és a kapitalista jog elvei természetesen messzemenően különböznek egymástól — más társadalmi osztályok és más célok szolgálatában állanak —, ez azonban nem jelenti azt, hogy pl. a jogi technika, az eljárás területén ne alkalmaznának hasonló, külső formájukat és megjelenési alakjukat tekintve azonos megoldási módokat.⁴⁰ Nincs tehát lényegbevágó, elvi akadály annak, hogy ezeket a szocialista és a kapitalista államok között felmerülő kérdések rendezésénél tekintetbe vegyék.

A kérdés sokkal áttekinthetőbb lesz, ha a jog egész birodalma helyett egy-egy jogágazat területére korlátozzuk figyelmünket. A perjogászok pl. a polgári eljárásjognak számos alapelvét állapították meg, amelyek „az eljárás egész menetének irányt mutatnak”. Ilyenek a felek egyenlőségének elve, a kétoldalú meghallgatás elve, az objektív (anyagi) igazság, az alaposság, a gyorsaság elvei stb. Ezek azt jelentik, hogy a jogalkotó véleménye szerint az eljárási jogszabályokat úgy kell megszövegezni, illetőleg alkalmazni, hogy a polgári per lehetőleg gyorsan, egyenlő jogú felek között, mindkettőjük meghallgatása után a bíró belsejében az összes ténykörülmények mérlegelése alapján kialakuló és az objektív igazságnak megfelelő eredménnyel záruljon.

⁴⁰ „Nyilvánvaló — írta SZABÓ Imre egyik tanulmányában (Jogtudományi Közöny, 1953. 1. sz. 4. p.) —, hogy ugyanúgy, ahogyan a szocializmus felhasználja az árutermelést, és ahogyan bizonyos keretek között érvényesül a szocializmusban az értéktörvény, ugyanúgy és éppen emiatt felhasználja a régi jogot is, de tegyük mindjárt hozzá: a régi jognak csak a formáját.” A különböző jogrendszerekben meglevő jogelvek egy része nem a jog tartalmát, lényegét, hanem formai oldalát fejezi ki, és ennek folytán lehetséges bizonyos — formájukat tekintve — közös jogelvek kimutatása a különböző rendszerű államok belső jogában is.

Ezeket az alapelveket azonban a jogalkotó igen gyakran nem szögezi le és nem emeli ki a jogszabályok szövegéből — vagy legalábbis nem valamenynyit —, hanem a tudomány az, mely a különböző jogszabályok, részletrendelkezések elemzése és egybevetése alapján megállapítja a jogalkotó munkáját irányító szempontokat és az összefüggő, nagyobb egységet alkotó jogszabályokat átható általános normákat. Ugyanez a helyzet a büntető eljárás jog és az államigazgatási eljárás jog területén. Általában megállapítható, hogy az eljárási jogok területén az alapelvek problémája sokkal kidolgozottabb, mint az anyagi jogi jogszabályok viszonylatában, nyilvánvalóan azért, mert az eljárási alapelvek könnyebben megállapíthatók, mint az anyagi jog alapelvei. Az anyagi jog közvetlenül a sokrétű életviszonyokhoz tapad, míg az eljárási jog az életviszonyokkal általában csak közvetve, az anyagi jogon keresztül áll kapcsolatban. Az életviszonyok sokrétűségét nehezebb általánosítani és szövevényüket néhány kiemelt kapcsoló elv segítségével rendszerbe foglalni, de hogy ez mégis lehetséges, arra a polgári jog vagy az anyagi büntetőjog általános része sok példát szolgáltat.

A jogalkotó a jogalkotás munkájában őt vezető szempontokat sok esetben *expressis verbis* leszögezi, néha hallgatólagosan, de tudatosan, olykor azonban csak ösztönösen követi. A jogalkotás mindenkor tudatos tevékenység, és különösen az a szocialista társadalomban, mely a fejlődés objektív törvényeinek ismeretében tervszerűen építi és alakítja gazdasági és társadalmi rendjét. Ez alkalommal azonban más rendszerek jogalkotását is szem előtt kell tartanunk, amelyek esetében néha igen hosszú folyamatra van szükség egy-egy vezető szempont kikristályosodásához.

Az esetben ugyanis, ha a jogalkotó szempontjait kifejezetten leszögezi, a jogszabályok bevezető részének vagy szövegének szavai útbaigazítást adnak egy-egy jogterület elveinek megállapítása tekintetében,⁴¹ ha azonban ez nem történik meg, a jogászok feladata, hogy a kérdéses jogszabályok vagy jogágazatok konkrét rendelkezéseinek általánosítása útján a vezető és irányító szempontokat, vagyis az általános jogelveket levezessék és megállapítsák.

Mindenkor szigorúan meg kell különböztetni azonban a jogalkotó által hirdetett és célul kitűzött politikai szempontokat — a politikai vagy jogpolitikai elveket — a tételes jogszabályok rendelkezéseiben már lefektetett szempontoktól, azaz a tulajdonképpeni jogelvektől. A köztük levő határ elmosása esetén elhiagynánk a tételes jog biztos talaját és tetszetős spekulációk ingoványára tévednénk, aminek a veszélye éppen a nemzetközi jog területén a legnagyobb. A természetjog és a tételes jog határa is lényegében szintén a politikai elvek és a jogi elvek közötti elválasztó vonallal esik egybe. Ami viszont a kérdés másik oldalát illeti, bár az eredetileg pusztán tudományos jellegű és érvényű absztrakciók igen gyakran a jogalkotó tényezők nyíltan hangoztatott szempontjaivá váltak, értékük és jelentőségük kizárólag annyi, mint amennyi

⁴¹ Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának I. fejezete „Célok és elvek” címen összegezi azokat az alapvető szempontokat, amelyek az Egyesült Nemzeteket az Alapokmány rendelkezéseinek megszövegezése során vezették. A 2. cikk megállapítja, hogy „Az 1. cikkben felsorolt célok szolgálatában a Szervezet és tagjai a következő elveknek megfelelően járnak el.” Ez a cikk a Szervezet működési elveit sorolja fel, melyeknek értelme és jelentősége az 1. cikkben felsorolt célokkal együttesen mérhető fel. Az Alapokmány „elveinek” megállapításánál a célokat és az elveket, az 1. és 2. cikk rendelkezéseit egymástól nem lehet élesen elválasztani. Ld. erre vonatkozólag UNCIO Doc. 1006 (English) I/6 1945. június 15. Documents, VI. köt. 16—17. p.

tételes jogra támaszkodnak. A jogelvek mindenkor a tételes jognak az elvei, a tételes jog konkrét rendelkezéseinek általános, átfogó formában történő megfogalmazásai.

Ez a megfogalmazás mindig számos körülménytől függ. Ha maga a jogalkotó teszi, az alapelvek felsorolásánál mindenekelőtt politikai célokat követ, ha tudományos kísérletről van szó, különböző elméleti megfontolások, irányzatok és rendszerek befolyásolják, néha egyenesen meghatározzák az összegezést. A nemzetközi jogalkotás szempontjai természetesen változnak — néha az általános társadalmi fejlődés követelményeitől űzve igen gyorsan — és e szempontok egy részét az államok hivatalosan nem is deklarálják. Utólagos tudományos levezetésük tehát sohasem léphet fel a teljesség és a pozitívitás, — azaz a tételezettség — igényével.

Annyi azonban kétségtelen, hogy a nemzetközi jog általános elvei is konkrét nemzetközi jogszabályok általánosítását jelentik. A nemzetközi jogot alkotó tényezőket, vagyis a szuverén államokat egymásközi kapcsolataik rendezése során vezető szempontok jelennek meg jogelvek alakjában, amelyeket a szerződések praeambulumában vagy szövegében nyíltan deklarálnak, vagy amelyek a gyakorlatban megnyilvánuló és érvényesülő szabályok alapján eszközölt tudományos absztrakciók eredményei. A nemzetközi jog elvei is a tételes jog elvei. A politikai programokat és a különböző tudományos elméleteket épp úgy ki kell zárni a vizsgálódás köréből, mint a jog egyéb területein, illetőleg itt is csak alárendelt, az értelmezést szolgáló szerepet tulajdoníthatunk nekik.

A nemzetközi jog általános elveit tehát — gondoljunk az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a Lotus-ügyben adott meghatározására — a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog anyagában kell keresni, és azok rendelkezéseinek általánosítása útján állapíthatók meg.⁴² *Nincs olyan jogelv, mely valamely jogágazat vagy jogrendszer anyagán kívül helyezkedne el, minden jogágazat, illetőleg jogrendszer pedig meghatározott formában, alakban megjelenő szabályok összességéből áll.*

2. A jogforrás fogalmát a jogtudomány kettős értelemben használja. Érti rajta egyrészt a jogot alkotó tényezőt, illetve tényezőket, másrészt pedig a jogszabályok megjelenési alakjait. A burzsoá jogtudomány a jogot alkotó tényezők — az ún. anyagi jogforrás — kérdését a jogszabályt alkotó állami szervre — államfő, parlament, minisztertanács stb. — korlátozza. A marxizmus—leninizmus alapján álló szocialista jogtudomány ezzel szemben, abból kiindulva, hogy a jog a felépítmény körébe tartozó jelenség, melynek kialakulását és jellegét az alap — az adott társadalom gazdasági rendje — határozza meg, jogforrásnak mindenekelőtt a társadalom életének anyagi feltételeit tekinti. „Életük társadalmi termelésében — írja Marx — az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek, melyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek

⁴² Igaza van tehát részben Scellenek, amikor az általános jogelveket a szokásjog legáltalánosabb részével azonosítja, de csak azzal a kiegészítéssel, hogy a szerződéses jog egyetemes hatályú és általános tartalmú szabályai is a nemzetközi jog általános elvei közé tartoznak.

meg.”⁴³ A társadalom életének anyagi feltételei azok, amelyek a társadalmi viszonyokat, következésképpen a jogszabályok tartalmát is meghatározzák. Ezt az álláspontot vallják a szovjet jogászok az anyagi jogforrás tekintetében, míg „speciális jogi értelemben... jogforráson azt a sajátos jogi formát is értik, amelyben a jogszabály megjelenik”.⁴⁴

Hasonló álláspontot fogadnak el a magyar állam- és jogtudomány művelői is, és jogforráson azokat a különböző formákat értik, amelyekben a jogszabályok megjelennek. A jogforrások problémája azonban nem merülhet ki e formák vizsgálatában, és éppen ezért a jogelmélet túl is megy rajtuk a formákat kialakító reális erőket keresve, és ezeket a politikai hatalmat kézben tartó osztály akaratát meghatározó termelési viszonyokban találja meg. A termelési viszonyoknak a jogszabályok tartalmára és megjelenési alakjára gyakorolt hatása az osztályakaraton keresztül érvényesül. A jogforrás tehát lényegében — hogy a Kommunista Kiáltvány közismert megállapítására utaljunk⁴⁵ — az uralkodó osztálynak a termelési viszonyok által meghatározott akaratát, melynek azonban állami szervek útján — állami akarattá emelve — sajátos formában kell megnyilvánulnia.⁴⁶

Mindez természetszerűleg vonatkozik a nemzetközi jogra is, ahol a „forrás” kifejezésnek szintén kettős értelme van: „jelenti azt az erőt, mely a nemzetközi jogot létrehozza, jelenti továbbá a nemzetközi jogszabály megjelenési módját vagy alakját”.⁴⁷ A nemzetközi jog forrásainak fő kérdése tehát tulajdonképpen két problémakörre oszlik. Az első a nemzetközi jogszabályok tartalmát és kialakulásának rendjét meghatározó társadalmi viszonyokkal, röviden, a nemzetközi jog alapjával kapcsolatos kérdéseket fogja össze, míg a második azokat a különböző formákat vizsgálja, amelyekben a nemzetközi jog összességét alkotó normák megjelennek.⁴⁸

Ezek előrebocsátása után nézzünk szembe azzal a kérdéssel, vajon önálló forrásai-e az általános jogelvek a nemzetközi jognak? A szerződések és a szokás mellett nem kell-e megkülönböztetni a nemzetközi jog általános elveit, mint az előbbiekkal egyenértékű (vagy kisegítő jellegű) jogforrást? Erre a kérdésre határozott nemmel kell válaszolni. A jogi vagy más néven technikai értelemben vett jogforrások a jogszabályok megjelenési alakjai, a nemzetközi jog viszont államok akaratmegegyezésének folyamánya, mely kifejezett vagy hallgatóságos lehet, és ennek megfelelően nemzetközi szerződés vagy nemzet-

⁴³ MARX: A politikai gazdaságtan bírálatahoz. Bp. Szikra, 1953. 4. p.

⁴⁴ ARZSANOV, M. A.: Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1951. 290. p.

⁴⁵ „Jogotok csupán osztályotok törvényre emelt akaratát.” MARX—ENGELS: Kommunista Kiáltvány. Bp. Szikra, 1948. 40. p.

⁴⁶ „Azokat a sajátos formákat, amelyekben az uralkodó osztály akaratát ki kell nyilvánítani ahhoz, hogy joggá váljék, nevezik a szocialista jogtudományban alaki értelemben vett jogforrásoknak.” SZAMEL Lajos: A jogforrások. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958. 7. p.

⁴⁷ KOZSEVNYIKOV, F. I.: Fejezetek a nemzetközi jog köréből. Moszkva, Guszju-rizdat, 1947. Kézírtos magyar fordítás. I. köt. 35. p.

⁴⁸ A nemzetközi jog jogi értelemben vett forrásának tekinti Kozsevnnyikov és Korovin a nemzetközi szerződést és a szokást. (KOZSEVNYIKOV i. m. I. köt. 36. p.; KOROVIN i. m. 15. p.) Krilov megállapítja, hogy a nemzetközi jognak a szerződéseken, illetőleg a szokáson kívül más forrásai is vannak, és ezek között a nemzetközi szervezetek határozatai után másodlagos hivatkozási forrásként megnevezi a belső államjogot, az általános jogelveket. (Krilov i. m. 444. p.)

közi szokásjog alakjában jelenik meg. Az államok közötti akaratmegegyezés más típusa nem képzelhető el. Bármilyen különleges külső formák között jöjjenek is létre a nemzetközi egyezmények (szerződés, deklaráció, emlékirat, jegyzékváltás stb.), és bármennyi változatosságot is tüntessenek fel a szokásjogi szabályok, a lényeg — az állami akaratmegegyezés — mindkét alaptípusnál azonos. Az államok közötti akaratmegegyezés nem jöhet létre jogelvek formájában — ilyen forma nincs! —, de valamely egyezmény esetleg éppenséggel két állam nemzetközi jogi kapcsolatának alapelveit fogalmazhatja meg, azaz kizárólag jogelveket is tartalmazhat.

A belső állami jog területén, akár a polgári, akár a büntető vagy az államigazgatási eljárást vegyük vizsgálat alá, a szóban forgó jogágazatok jogforrásai között hiába keresnénk az „alapelveket”, még kevésbé beszélhetünk arról, hogy ezek a jogforrások hierarchiájában különösen kiemelkedő, előkelő helyet foglalnának el. A polgári eljárásjogban az ügyfélegyenlőség alapelve nem zárja ki azt, hogy a bizonyítási teher a felperesre háruljon, a gyorsaság elve ellenére sem lehet státusperekben mulasztási ítéletet hozni stb. Nem kell azonban a polgári eljárás területére tévedni. Az ENSZ tagjainak szuverén egyenlőségére épül, a szuverén egyenlőség elve azonban mégsem zárja ki, hogy a nagyhatalmak bizonyos többletjogokkal, — ún. vétőjoggal rendelkezzenek.

A jogelveket — amennyiben az államok kifejezetten nem deklarálták azokat egymással kötött szerződéseik szövegében — a nemzetközi jogban a meglevő tételes jogszabályok alapján szűrte le a tudomány. Kiemelésük a szerződések és a szokásjogi szabályok anyagából bárminő elméleti megalapozás mellett is nem több tudományos kísérletnél, melynek jogi jelentősége nincs.⁴⁹ A nemzetközi jognak minden általános elve kivétel nélkül megtalálható szerződéses vagy szokásjogi szabályokban, vagy legalábbis azokra visszavezethető.⁵⁰

⁴⁹ Buza László nyomatékosan hangsúlyozza, hogy „A nemzetközi jog általános elvei integráns részei a tételes nemzetközi jognak, kifejezésre jutnak a szerződések által statuírt írott jog vagy a nemzetközi szokásjog rendelkezéseiben, és így azok mellett külön jogforrásként nem szerepelhetnek.” (BUZA i. m. 292. p.) Határozottan elutasítja jogforrási jellegüket a lengyel Muskat is: „A nemzetközi jog elemi elvei és fogalmai nem jelentenek külön jogforrást. Kötelező erejük és szilárdságuk a csaknem valamennyi államra kiterjedő szerződéseken és általánosan elismert szokásokon alapul.” (LD. MUSKAT, Marian hozzájárulását a nemzetközi jog elméletének kérdéseiről folytatott vitához. Szovetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1955. 3. sz. 105—108. p.)

⁵⁰ „... Mondhatjuk-e például — kérdezi Haraszti György —, hogy a nemzetközi jog egyik legfontosabb általános alapelve, a be nem avatkozás elve, a hosszasan és állandóan követett gyakorlat következtében vált szokásjoggá? Hiszen közismert tény az, hogy a burzsoá államok egész újabkori történelme beavatkozásokkal van tele, úgyhogy a gyakorlat nem a beavatkozást, hanem ellenkezőleg, az intervenció elvét igazolná. Mégsem kétséges, hogy a nemzetközi jog egyik alapelve a be nem avatkozás princípiuma.” (HARASZTI i. m. 19. p.) Ezzel a megjegyzésével el akarja választani a nemzetközi jog általános elveit a nemzetközi szokástól, és önálló jogforrási jellegüket kívánja bizonyítani. Érvelését azonban nem tartom meggyőzőnek. Tény, hogy a burzsoá államok intervenciók cselekményeikkel szemben hosszabb idő óta kialakult az meggyőződés, hogy mindennemű erőszakos beavatkozás más állam belügyeibe tilos, és — anélkül, hogy szépíteni akar-nánk az elmúlt 150 esztendő külpolitikai gyakorlatát — megállapíthatjuk, hogy ez az elv általánosságban mégis irányadó volt. Az intervenciók mindenkor igyekeztek cselekményeiket barátságos tanácsadásnak, segélynyújtásnak minősíteni vagy más módon igazolni. Az a körülmény, hogy egy jogszabályt több ízben megszegnek, nem bizonyítja azt, hogy nem létezik. Egyébként pedig a be nem avatkozás elvét számos nemzetközi szerződés — pl. a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, az Egyesült Nemzetek Alapokmánya — is leszögezte.

Amennyiben ez nem sikerül, nem is jogelvvvel, hanem politikai alapelvvvel vagy programponttal van dolgunk.

Egyesek a nemzetközi jog általános elveinek önálló jogforrási jellegét és erejét arra alapozzák, hogy a diplomáciai jegyzékek igen sokszor hivatkoznak a nemzetközi jog általános elveire. „A nemzetközi jog általános elve, hogy... X állam magatartása a nemzetközi jog általános elveibe ütközik.” Ez azonban csak azt jelenti, hogy a nemzetközi jognak nem egyetlen tételes szabálya, hanem szabályainak egész csoportja vagy rendszere ír elő egy bizonyos magatartást, vagy — a második esetben —, hogy a szóban forgó állam magatartása nem egyetlen szabályt sért, hanem a nemzetközi normák egész csoportjába ütközik.

Mindebből tehát levonhatjuk a Statutum 38. cikkének értelmezése szempontjából döntő következtetést. A c) pontban megnevezett általános jogelvek nem a nemzetközi jog általános elveit jelölik, amelyek egyébként sem tekinthetők a nemzetközi jog önálló forrásának. A nemzetközi jog általános elveit a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog szabályai rejtik magukban, oly módon, hogy — mint hús a csont — rárakódnak a jogelvek vázára, és az azokban több-kevesebb elvontsággal megfogalmazott szempontokat élettel töltik meg.⁵¹ A jogelveket a szerződések és a szokásjog részletrendelkezései kapcsolják össze a nemzetközi élet mindennapos gyakorlatával.

3. Ha azonban a Statutum c) pontja nem a nemzetközi jog általános elveiről szól, vajon milyen normákat jelölhet ez a sokat vitatott mondat? Ennek eldöntése érdekében mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, vajon a nemzetközi jogviták eldöntése során kerülnek-e alkalmazásra nem nemzetközi jogi — azaz az államközi megállapodásoktól és az államok között kialakult gyakorlattól független — azon kívül eső általános jogelvek?

Nem kétséges, hogy az államon belüli életviszonyok sokkal gazdagabbak, változatosabbak és többértékűek, mint az államközi kapcsolatok, következésképpen a belső állami jog is bonyolultabb és rendszere jóval differenciáltabb a nemzetközi jogénál. Ennek következtében szükségszerűen sokkal több és fejlettebb jogelvet találunk az államon belüli jog birodalmában, már csak a tételes szabályok pusztán többsége folytán és a belső állami jog rendszerének differenciáltsága következtében, mint a nemzetközi közjogban.

A nemzetközi jog fejlődése és a nemzetközi döntőbíráskodás története folyamán felmerülő egyes bonyolultabb kérdések megoldásánál, amelyek vonatkozásában a pozitív nemzetközi jogszabályok nem adtak minden tekintetben megnyugtató és kielégítő döntésre alapot, a nemzetközi bíróságok bírái a belső állami jog fejlettebb rendszeréből, elveiből és elméletéből merítettek.

⁵¹ Vannak olyan elvek — írja Buza László —, „amelyek konkrét jogszabályokká kifejecesedni még nem tudtak és egyelőre mint programjellegű normák élnek a nemzetközi jogban... Ezek az államok magatartásának bizonyos általános elveit formulázzák meg anélkül, hogy alanyi jogokat statuálnának és a konkrét esetet illetően jogi eljárás útján kikényszeríthető jogi kötelezettségeket állapítanak meg”. (BUZA: A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Iuridica et Politica, Tom. III. Fasc. 1. Szeged, 1957. 19. és köv. p.) A programjellegű normákat vázhoz hasonlítja, amelyre konkrét jogszabályok rakódnak. Az általa programjellegűnek nevezett normák egy része a nemzetközi jog általános elvei közé tartozik, a nemzetközi jog általános elveinek és a Buza akadémikus által programjellegűnek nevezett normák azonosítása azonban mégsem lehetséges, és messzemenően óvakodnunk kell tőle. A nemzetközi jog általános elveit ugyanis — legalábbis nagyobb részüket — a nemzetközi jog konkrét szabályai már megfelelő szankciókkal látták el.

Ezt a tételt a nemzetközi döntőbíráskodás hosszú történetéből kiragadott konkrét példákkal is igazolhatjuk.⁵²

Az általános jogelvekre épült pl. a Nagy-Britannia és Portugália között 1861-ben a Yuille, Shortridge and Co. ügyben hozott döntés, mely megállapította, hogy „Az egyetemes jog (le droit commun — mondja a szöveg nyilvánvalóan a common law fordításaként, ezen azonban kétségtelenül nem a speciális angolszász szokásjogot kell érteni, hanem a különböző államok polgári jogának egybehangzó rendelkezéseit) szerint . . . az elmaradt kamatok felhalmozódása megszűnik, ha a tőke összegét eléri. . .” Az Argentina és Nagy-Britannia között a Cestus és más hajók ügyében 1871. augusztus 1-én hozott döntőbíróági ítélet kimondotta: „Az egyetemes joggyakorlat egyik alapelve, hogy az, aki jogával él, senki mást nem sért.”⁵³ Igen figyelemre méltó a Franciaország és Venezuela között az ún. Fabiani-eset kapcsán 1896. december 30-án hozott döntésnek az a megállapítása, miszerint „A népek jogának az igazságszolgáltatás megtagadására vonatkozó alapelveit, azaz a jogrendszerek többségében vagy az elmélet által hirdetett közös szabályokat vizsgálva, arra az elhatározásra jutunk, hogy az igazságszolgáltatás megtagadása nemcsak annak megtagadását foglalja magába, hogy egy bíróság funkcióit gyakorolja, nevezetesen ítélkezzen azon keresetek felett, amelyeket eléje terjesztettek, hanem általa az ítélet kihirdetésében tanúsított késedelmet is.” Az idézett szöveg egyébként igen jó példa arra, hogy az egyes kifejezések használatából mennyi félreértés adódhat. A droit des gens — ahogyan ezt az ítélet külön is hangsúlyozza —, nem a nemzetközi jogot jelenti, hanem a római ius gentiumnak megfelelő szabályösszességet, a különböző népek — államok — jogának közös, egybehangzó elemeit. A droit commun, droit des gens, universal jurisprudence a döntőbíróági ítéletek állandóan visszatérő formulái, és jelenthetik a nemzetközi jogot, de jelenthetik a belső állami jognak több állam jogrendszerében fellelhető közös elemeit is, és az esetek nagy részében csak beható vizsgálat döntheti el, hogy tulajdonképpen milyen elvekről van szó. Ez egyik indoka a nemzetközi jog elveinek és az állami jog elveinek vonalán minduntalan tapasztalható összefonódásnak. Annyi azonban bizonyos, hogy a jog általános elvein igen sokszor — sőt ha az ezekre való hivatkozás a döntőbíróági ítéletekben merül fel — az esetek túlnyomó többségében a belső jog elveiről van szó. Nem vitásan ezekre vonatkozott a Laurencó Marques-i koncesszió felmondásával kapcsolatos jogeset során a döntőbíróági ítéletnek az a megállapítása, miszerint „Valójában a portugál törvény az idevágó és döntő pontok vonatkozásában egyetlen különleges rendelkezést sem tartalmaz, mely eltérne a modern nemzetek közös jogának általános alapelveitől.” A hágai Állandó Választott Bíróság gyakorlatában is találunk utalást a belső jog elveire. 1902. október 14-én kimondotta: „... Ugyanezen alapelvet (res iudicata) még inkább alkalmazni kell a nemzetközi döntőbíráskodásban”, 1912. november 11-én pedig leszögezte, miszerint „Ellentétben állna a méltányossággal, hogy az adós állam vonatkozásában szigorúbb felelősséget vélelmezzünk annál, mint aminő a magánadóst terheli az európai jogrendszerek nagy részében.”

⁵² Az alább következő jogeseteket VERDROSS: Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft c. művének 57—59. oldalain közölt szöveg alapján idézzük.

⁵³ Az ítéletnek ez a kiragadott mondata önmagában rendkívül vitatható, hiszen a joggal való élés mellett a joggal való visszaélés számos esetét és tilalmát is ismerjük, de ebben az összefüggésben nem is a döntés érdemi része érdekel bennünket, hanem az a tény, hogy az egyetemes joggyakorlatra (universal jurisprudence) hivatkozik.

A példákat még tovább lehetne sorolni, de az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy szokásjogi alapon a XIX. század és a XX. század folyamán a döntőbíróági ítéletek számos esetben hivatkoztak a különböző államok belső jogrendszerében általánosan elfogadott elvekre, *azaz a nemzetközi szokásjog felhatalmazta a döntőbíróságokat arra, hogy a jogesetek eldöntése során a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog szabályai mellett az államok nagy részének belső jogában fellelhető nem nemzetközi közjogi normákra* — alapelvekre — *is támaszkodjanak*. Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statutumának megszövegezése csupán szerződéses formába öltöztette az addig szokásjogon alapuló gyakorlatot.

Vannak tehát a belső állami jognak bizonyos elvei — a művelt nemzetek által általánosan elismert jogelvek —, amelyeket a nemzetközi választott bíróságok szokásjogi alapon már a múlt században alkalmaztak nemzetközi jogviták eldöntésére, illetőleg egyes esetekben ilyenek eldöntéséhez segítségül hívtak. *Ezek a belső állami jogelvek természetesen nem forrásai a nemzetközi jognak*, bármennyire is hangzottassák ezt a burzsoá nemzetközi jogtudomány neves képviselői. A nemzetközi jog számára *idegen* szabályösszességet jelentenek — jóllehet felhasználásuk, alkalmazásuk nemzetközi jogi szabály alapján történik —, mert nem erre irányuló állami akaratmegegyezés eredményei, és általában és rendszeresen nem is rendezik az államok egymásközi kapcsolatait. A belső állami jog csupán „kiszegíti” a Nemzetközi Bíróság bíráit olyan szabályokkal, amelyeket egy-egy adott esetben nemzetközi jogszabályok mellett, illetőleg ilyenek hiányában a vita eldöntése végett alkalmaz. Kiszegítő jogforrássá való minősítésük mégsem fogadható el, mert nem egyeztethető össze a jogforrásnak fentebb ismertetett és a szocialista jogirodalomban általánosan elfogadott fogalmával.

Ezeket a belső állami jogi elveket jelöli tehát a Statutum 38. cikke 1. bekezdésének c) pontja. Ez az álláspont azonban nem a fogalmak elemzése alapján végzett elméleti levezetés eredménye — bár a fogalmak tisztázása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy helyes végkövetkeztetésre jussunk —, hanem a 38. cikk történetének és előkészítő anyagának vizsgálatára, valamint a nemzetközi gyakorlatra támaszkodik. Phillimore fejtegetéseit, amelyek szerint az in foro domestico követett jogelvekről van szó, a Bizottság tagjai annakidején — ilyen vagy amilyen elméleti megfontolások alapján — tudomásul vették. Chile módosító javaslatának története a san-franciscói konferencián is azt bizonyítja, hogy az új Statutum megalkotói sem kívántak a 3., illetőleg a c) pont értelmén változtatni. Ami pedig a nemzetközi bíróságokat illeti, ezek több ízben indokolták meg döntéseiket olyan alapelvekre való hivatkozással, amelyek az állami jogban kristályosodtak ki, és létezésük elsősorban a belső jogrendszerekben állapítható meg.

Kétségtelen, hogy az államok belső jogának általános elvei és a nemzetközi jog általános elvei igen gyakran nem különíthetők el egymástól. A bona fides, a res iudicata, a ne bis in idem stb. egyaránt a nemzetközi jog és a legtöbb állami jogrendszer elvei. Ami azonban a nemzetközi jognak általános elve, az megtalálható az a) és a b) pontok által jelölt normák anyagában, a c) pont tehát csak olyan elveket jelölhet, amelyek a nemzetközi közjogi szabályok között nem mutathatók ki. Nem tételezhetjük fel a Statutum megalkotóiról, hogy olyan felsorolást szövegeztek volna meg, olyan taxációt állítottak volna össze, amelynek pontjai többször is utalnának egy és ugyanazon normacsoportra, emellett pedig figyelmen kívül hagynának egy a nemzetközi gyakorlatban kétségtelenül alkalmazott jogszabályanyagot.

A nemzetközi jog általános elveinek fontosságát és jelentőségét semmiben sem csökkenti, sőt erősíti, ha hangsúlyozzuk, hogy a nemzetközi szerződések, illetőleg a nemzetközi szokás anyagában helyezkednek el, és hogy ennek következtében nem jelentenek önálló jogforrást. Ezt egyébként a szovjet jogtudomány olyan kiváló képviselői, mint Korovin, Kozsevnyikov és Tunkin hangsúlyozzák. Az is igaz, hogy számos szovjet nemzetközi jogász álláspontja szerint a c) pont a nemzetközi jog általános elveit jelöli, az ettől eltérő — vagyis a Statutumban a belső állami jog elveit kereső — felfogás, amelyet a jelen tanulmány is képvisel, azonban nem jelent *elvi ellentétet* az előbbi állásponttal szemben. A szovjet szerzők is szinte kivétel nélkül nyomatékosan hangsúlyozzák a belső jogrendszer hatását a nemzetközi jogra. Az államok belső jogának szabályai és intézményei — mondják — a nemzetközi jog részévé válhatnak, ha a nemzetközi kapcsolatok területét érintik és ha más államok is elismerik azokat. Ha ez áll egyetlen állam belső jogára — fűzhetjük hozzá —, még inkább áll több állam belső jogában egyaránt meglevő általános normákra, és a nemzetközi elismerés egyik — hallgatólagos — módja éppen a nemzetközi bíróságok által való ismételt alkalmazásuk lehet. Erre a folyamatra utal az általam helyesnek tartott értelmezés szerint a 38. cikk 1. bekezdésének c) pontja is.

4. Mikor kerülhet sor a nemzetközi jogban valamely általánosan elismert belső jogelv alkalmazására? A válasz az első pillantásra egyszerűnek tűnik. Akkor, ha nincs az esetre szóló, a szóban forgó tényállást rendező szerződéses vagy szokásjogi szabály, azaz ha a nemzetközi jognak valamely hézagát kell más jogszabályokkal kitölteni.

A joghézag rendkívül bonyolult és sokat vitatott problémáját e tanulmány keretében nem vázolhatjuk fel. Egyelőre csak utalok arra, hogy a szocialista jogelmélet elismeri a törvény létrejöttékor és a további fejlődés során keletkező joghézag lehetőségét.⁵⁴ Amikor joghézagról beszél, általában írott, kodifikált jogrendszert tart szem előtt, mivel a szocialista jog jellegéből következően elsősorban írott jog, amelyben a szokásnak csupán alárendelt és egyre halványodó szerep jut. A nemzetközi jogban, annak ellenére, hogy ma már jelentős részben szocialista államok egymásközti kapcsolatait is szabályozza, más a helyzet. A joganyag nagyrészt kodifikálatlan, és főleg szokásjogi szabályokból áll. A joghézag kérdése éppen ezért más éllel vetődik fel a nagyrészt szokásjogi jellegű nemzetközi jog területén, mintegy kodifikált jogrendszerben.⁵⁵

Vannak jogesetek, amelyeket pusztán a tételes nemzetközi jog alapján, analógia alkalmazása nélkül nem lehet eldönteni. Például valamely nemzetközi jogszabály alapján megállapítható egy állam felelőssége egy másik államnak okozott kárért, tehát az előbbit kártérítésre kell kötelezni, azonban nincs a nemzetközi jognak olyan szabálya, mely a kártérítés mértékéről rendelkeznek. A merev normativista álláspont szerint ez esetben a bíróságnak kártérítésre kell köteleznie a szóban forgó államot, de nem szabad megállapítania

⁵⁴ SZABÓ Imre: A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés. Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, VIII. köt. 3. sz. Bp. 1958. 205. p. Bővebb kifejtését és elemzését ld. SZABÓ Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960. 352. és köv. p.

⁵⁵ A nemzetközi jog hézagainak problémáját legutóbb NAGY Károly igyekezett megoldani „Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban” c. munkájában. (Jogi tanulmányok Buza László oktatói működésének 50. évfordulójára. Szeged, 1958. 205. és köv. p.)

a kártérítés összegét, ami abszurd eredményhez vezetne, és a kártérítési kötelezettség kimondását üres formsággá tenné. A nemzetközi döntőbíróóságok át is hidalták ezt a nehézséget: a Franciaország és Venezuela közötti ún. Fabiani-ügyben 1896. december 30-án hozott döntés megállapította „... a modern jogban egy aquilinus vétség elkövetője elvileg mindazon hátrányok orvoslására köteles, amelyek akár közvetlen, akár közvetett következményként ésszerűen számba vehetők (Damnum emergens és lucrum cessans).” Egy az USA és Oroszország között felmerült ügyben 1902. november 29-én hozott döntőbíróági ítélet kimondotta: „A magánjognak az az általános elve, mely szerint a kártérítésnek nem csupán az elszenvedett kárért, hanem az elmaradt haszonért is kárpótlást kell nyújtania, a nemzetközi jogvitákra is alkalmazható.”⁵⁶

Ilyen és ehhez hasonló esetekben kell a nemzetközi bíróságoknak a fejlettebb belső állami joghoz fordulniok és analógia segítségével a szóban forgó jogvitát megnyugtató módon eldönteniök. Az analógia — Lauterpacht szerint — „az arányok azonossága vagy hasonlósága”,⁵⁷ a jogalkalmazás terén pedig az a logikai művelet, amelynek során a bíró az esetre szóló konkrét jogszabály hiányában hasonló esetre vonatkozó jogszabályt kutat fel és azt alkalmazza akár közvetlenül, akár a szükséges módosítással.

Milyen mértékű és arányú azonban a nemzetközi jogban a belső állami jog elveinek analógia útján való alkalmazásának lehetősége? Milyen körben alkalmazhatjuk a belső jog általános elveit a nemzetközi jogesetek eldöntésére? A belső jog általánosan elismert elveinek generális recepciójáról van-e szó, vagy pedig csupán egyes esetekben egyes jogelveknek analógia útján való alkalmazásáról? Véleményünk szerint valamely belső államjogi elv — akár-milyen általánosan elismert is legyen — nem alkalmazandó automatikusan nemzetközi jogesetek eldöntésére. Pusztán annak a ténynek a következtében, hogy egy jogszabály a művelt államokban vagy azok egy jelentős részében a tételes jog része, nem lehet hasonló tartalmú nemzetközi jogszabály fennállására következtetni. A belső állami jogelvek globális nemzetközi recepciója esetén a nemzetközi jog államközi jellege és a két jogrendszer egymáshoz való viszonyának dualista koncepciója aligha lenne fenntartható. Az állami jog, általánosan elismert elvei által, elárasztaná a nemzetközi jogot és ezáltal bizonyos mértékig alá-, illetőleg fölérendeltségi viszonyba kerülne vele. Tény, hogy a globális recepció álláspontját többen vallják a jogirodalomban,⁵⁸ sőt lényegében mindazok, akik a civilizált nemzetek által általánosan elismert jogelveket a nemzetközi jog harmadik, önálló forrásának tekintik. Fejtegetéseik értelmében a belső jog általánosan elismert elvei a maguk egészében kötik az államokat, és így az államközi kapcsolatok rendezésének, szabályozásának alapvető és fontos tényezői. Az állami jogelvek szerepének ilyen értelmű felfogása — a szerzők tudományos beállítottságától függően —, a nemzetközi jog elméletét illetően vallott nézeteik következménye, vagy pedig a nemzetközi jogi gyakorlat tényeinek — véleményem szerint helytelen — általánosítása részükről, mely azután az elmélet egyéb, általánosabb kérdéseiben elfog-

⁵⁶ VERDROSS: Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft. 59. p.

⁵⁷ LAUTERPACHT, Hersh: Private Law Sources and Analogies in International Law. London, Longmans, 1927. 83. p.

⁵⁸ Elméleti kifejtését ld. RUCK, Erwin: Grundsätze im Völkerrecht. Basel, Reinhardt A. G., 1946. 16. és köv. p.

lalt álláspontjukat is determinálja. A nemzetközi bíróságok gyakorlata azonban — nézetem szerint — nem jogosít fel bennünket a belső jogelvek globális recepciójának feltételezésére, következésképpen az ebből levont elméleti következtetések sem tekinthetők kielégítő módon megalapozottaknak.

Egy adott esetet eldöntő és a belső állami jogelvek alapján hozott ítélet ugyanis önmagában még nem teremti nemzetközi jogot, és éppen ezért nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, mely szerint az általánosan elismert jogelvek nem részei ugyan a nemzetközi jognak, de a bíróság által való alkalmazás révén azzá válnak.

Az eddigi fejtegetések során azonban már ismételten rámutattunk arra, hogy a nemzetközi bíróságoknak nincs és nem is lehet jogalkotó hatáskörük. A bírói ítélet nem jogforrás, nem a jogszabályok megjelenési alakja, de többszöri megismétlődés esetén új jogtudat kialakulásához és következetes gyakorlathoz, vagyis új nemzetközi szokásjogi szabály megjelenéséhez vezethet el. A bírói döntések — amint ezt a Statutum 38. cikke 1. bekezdésének *d*) pontja is hangsúlyozza — a jogszabályok megállapításának segédeszközei. Valamely szokásjogi szabály meglétére többek között és nem utolsó sorban a bírói gyakorlatból következtethetünk.

Az ún. precedensek szerepe és jelentősége a különböző jogrendszerekben rendkívül eltérő. Azokon a jogterületeken, amelyek egyáltalán nem vagy csak igen kis mértékben vannak kodifikálva, a precedensek, az egyes bírói ítéletek, a jog legfontosabb és leginkább felismerhető elemei. Így különösen kiemelkedő jelentőségük van az angolszász jogterületeken, és ez a körülmény azután az angolszász jogi gondolkodás legfőbb sajátosságait is meghatározza. A Nagy-Britanniában, a különböző brit dominiumokon és az USA-ban érvényesülő szemlélet szerint a jogszabály nem más, mint jóslat arra vonatkozólag, hogy a bíró egy adott eset kapcsán milyen döntést fog hozni. Az angol és az amerikai jogászok álláspontja természetesen nem kötelezheti és nem is kötelezi a nemzetközi jogászokat általában, annak a jelentős szerepnek a következtében azonban, amelyet Nagy-Britannia és az Északamerikai Egyesült Államok a nemzetközi életben játszottak, jogi szemléletük erősen hatott a nemzetközi jog és jogtudomány fejlődésére. A nemzetközi bíróságok angolszász bírái a jogesetek eldöntésénél és az ítélet indokolásánál természetesen saját jogi szemléletüket és felfogásukat igyekeztek érvényesíteni. Az elsősorban szokásjogi szabályokból álló nemzetközi jogban éppen ezért — noha nem esetjog, nem „judge-made law” a közismert angol kifejezés szerint — tagadhatatlan, hogy a precedensek igen nagy szerepet játszottak, főleg az utóbbi évszázadok során.

A precedens nem jogszabály, és önmagában, egyedi előfordulásában még nem jelent szokásjogot — legalábbis a kontinentális felfogás szerint nem. Többszöri megismétlődése azonban, vagyis az a tény, hogy egy vagy több nemzetközi bíróság konkrét esetek eldöntése kapcsán ugyanerre a jogi álláspontra helyezkedett vagy helyezkedik, ilyen értelmű szokásjogi szabály meglétét bizonyítja. Ha tehát a nemzetközi bíróságok az eléjük kerülő ügyekben felmerülő joghézag kitöltése érdekében a belső állami jog valamely általánosan elismert alapelvét alkalmazzák, a szóban forgó alapelv ismételt precedensek, sorozatos bírói ítéletek útján a nemzetközi szokásjog részévé — vagyis nemzetközi joggá — válhat, és a későbbiek során már mint nemzetközi jogi elv nyerhet alkalmazást. Egy-egy belső állami jogelv gyakori és következetes alkalmazása ugyanis megfelelő tartalmú jogtudat kialakulásához vezet el

a nemzetközi jogban, melynek következményeként azután a nemzetközi jog alanyai, az államok és arra hivatott szerveik a bíróságok ilyen irányú gyakorlatát már a nemzetközi szokásjog megnyilvánulásának tekinthetik. Ez az átalakulás hosszú, bonyolult processzus, és tulajdonképpen nem más, mint a nemzetközi szokásjog kialakulásának folyamata. A felvetett kérdés tehát lényegében a szokásjog kialakulásának kérdése. Megválaszolását az szabja meg, hogy miként jön létre az a jogi meggyőződés, és mennyi idő, hányszori alkalmazás biztosítja annak a huzamos gyakorlatnak a fennállását, amely az általánosan elfogadott felfogás szerint a szokásjog legfőbb kritériuma.

A nemzetközi bíráskodás eddigi története azt bizonyítja, hogy a belső állami jog bizonyos elemei a már vázolt folyamat révén szinte észrevétlenül, de folyamatosan áramlanak át a nemzetközi közjogba. A belső állami jog technikailag kétségtelenül fejlettebb, mint a nemzetközi jog. A jogalkotó akarat kialakításának az államon belül sokkal jobban működő és sokkal jobban kiépített intézményei vannak, mint az államközi viszonylatban, ahol egy-egy jogszabály létrejötte mindenkor két vagy több egyenjogú szuverén tényező akaratmegegyezését tételezi fel. A nemzetközi jogalkotás ennek következtében sokkal kevésbé dinamikus és sokkal nehezebben tart lépést az állandóan változó életviszonyokkal, mint az államon belüli jog. Kétségtelen, az állami jogban is előfordul, hogy a jog a hatalmon levő és a hatalmát féltő uralkodó osztály ellenállása következtében megmerevedik, és nemhogy segítené a termelési viszonyok és azokon keresztül a termelőerők fejlődését, hanem egyenesen azok gátjául szolgál, különösen akkor, ha új társadalmi és gazdasági rendszer kialakításának szükségessége lép fel, a nemzetközi jogban azonban a megmerevedés veszélye a jogalkotás technikájának közismert nehézségei következtében jóval nagyobb, és azonos gazdasági-társadalmi rendszer történetét felőlelő korszakokon belül is gyakran előfordul. A nemzetközi jog ún. válságai nem mások, mint annak jelei, hogy az érvényes jogszabályok nem képesek az államok nemzetközi életviszonyait megfelelően rendezni.

Ez a körülmény nem sajnálatos vagy örömdetes tény, hanem a nemzetközi jog jellegéből és szerkezetéből folyó szükségszerű következmény. A nemzetközi jog technikai értelemben véve kezdetleges, alacsonyabbrendű jog a különböző állami jogrendszerek túlnyomó többségénél. Az államokon belül, a centralizált, szervezettileg egyetlen intézményben összefogott jogalkotó hatalom az életviszonyok részletesebb és elmélyültebb szabályozására képes, a gazdag bírói gyakorlat pedig a jogszabályok differenciáltabb értelmezésére és alkalmazására ad lehetőséget.

A két jogrendszer, a nemzetközi jog és a belső állami jog kapcsolata tehát olyan módon érvényesül és olyan hatást fejt ki, hogy a fejlettebb jogrendszer serkentőleg hat a viszonylag kezdetlegesebb jog további alakulására. Az általánosan elismert jogelvek alkalmazása, a belső állami jogi analógiák gazdagítják a nemzetközi bíróságok fegyvertárát, kifejezési eszközeit, és azt a jogászai technika szempontjából fejlettebb állami bíróságok szintjére emelik. Lehetővé teszik számukra egyes lappangó nemzetközi szokásjogi szabályok felfedezését és a már alkalmazottak differenciáltabb kifejtését. Ebben kell látnunk annak a szerepnek a lényegét, amelyet a belső állami jog elvei a nemzetközi közjog területén betöltenek.

IV.

Összegezeként a következőket állapíthatjuk meg:

1. A Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikke 1. bekezdésének c) pontjában megjelölt általános jogelvek mibenléte és szerepe tekintetében eltérő és egymásnak ellentmondó nézetekkel találkozunk.

2. A nemzetközi jog általános elvei a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog anyagában helyezkednek el. Azoktól megnyugtató jogászai pontossággal el nem választhatók és meg nem különböztethetők. Éppen ezért a c) pont nem jelölheti a nemzetközi jog általános elveit.

3. Alaki vagy technikai jogforrásokon a nemzetközi jogszabályok megjelenési alakjait értjük. Az általános jogelvek nem önálló forrásai a nemzetközi jognak.

4. A nemzetközi bíróságok a múltban döntéseik meghozatala alkalmával szokásjogi alapon bizonyos belső állami jogi elvekre is hivatkoztak. Ezt a szokásjogi szabályt a Statutum megalkotása írott nemzetközi jog részévé tette. A belső állami jog elvei nem forrásai a nemzetközi jognak, szerepük az, hogy új nemzetközi szokásjogi szabályok kialakulásán keresztül technikailag fejleszti, finomítja a nehézkesebb és merevebb nemzetközi közjogot.

Ezzel az általános jogelvek problémakörével kapcsolatos kérdések természetesen távolról sincsenek kimerítve, még kevésbé megoldva. A jelen tanulmány, mely szerzőjének egyéni álláspontját tükrözi, egy már évtizedek óta folyó széleskörű tudományos vitába kíván bekapcsolódni, melynek felélénkülése bizonyára kedvező hatást gyakorol a magyar nemzetközi jogtudomány további fejlődésére.

ОБЩИЕ ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ В СВЕТЕ СТАТУТА МЕЖДУНАРОДНОГО СУДА

Г. Херцег

Согласно ст. 38 Статута Международного суда Международный суд должен руководиться между прочим «общими правовыми принципами, признанными культурными нациями». Суть и роль упомянутых общих принципов вызвала чрезвычайно много споров в литературе международного права, которые, до сих пор не привели к общепринятой позиции по этому вопросу. Данный вопрос связан с борьбой за осуществление демократических и прогрессивных принципов международного права, поэтому он заслуживает особое внимание.

Статут Международного Суда опирается на прежний статут Постоянного Международного Суда. Проект последнего был составлен в 1920 г. комиссией, созданной из ряда выдающихся ученых, посвятивших много труда вопросу о правовых нормах, которыми Суд должен руководиться. С одной стороны составители проекта стремились избежать возможности, чтобы Суд отказался от принятия решения по конкретному делу из-за отсутствия конкретных правовых норм, а с другой — составители проекта хотели устранить опасность принятия решения на основании не признанных сторонами правовых норм. При таких условиях были включены в Статут признанные культурными нациями общие правовые принципы, под которыми, по мнению придерживающегося наиболее убедительной позиции Филлимора, понимаются соответствующие друг другу основные принципы национальных правовых систем.

На конференции в Сан-Франциско гораздо меньше говорилось о видах применяемых правовых норм в связи с составлением нового Статута. Правда, что ст. 38 была принята в новой редакции, которая не изменила, однако, по мнению автора, смысла этой статьи.

Что касается толкования ст. 38 в литературе, трактовка ее показывает довольно различные моменты. Есть авторы, понимающие под признанными культурными нациями основными правовыми принципами общие принципы международного права, а по мне-

нию других это понятие относится к внутренним, т. е. соответствующим друг другу принципам национальных прав. Мы встречаем также представленную рядом авторов среднюю концепцию, включающую под данное понятие основные принципы как международного права, так и национальных прав, но есть также авторы, отрицающие наличие общепринятых правовых принципов.

Рассматривая практику Постоянного Международного Суда и Международного Суда, автор не находит решения, которым данный вопрос был бы решен без всякого сомнения.

Желая изложить свое мнение, автор считает необходимым предпослать то, что основные принципы представляют собой нормы общего содержания, получающие выражение в группе или системе связанных друг с другом правовых норм, будучи, собственно говоря, не чем иным, как указаниями, которыми руководятся создатели права. Принципы международного права содержатся в материалах международных договоров и международного обычного права; они могут быть установлены путем обобщения указанных норм; помимо этих норм или с действием над этими нормами нельзя говорить о принципах международного права.

Под источниками права технически понимаются формы проявления правовых норм. Нормы международного права получают выражение в форме международных договоров или международного обычая. Общие принципы международного права не означают другой формы проявления правовых норм, не являясь самостоятельным источником права, поэтому ст. 38 абз. 1 п. «в» к ним не относится. Все это, естественно, не уменьшает значения общих принципов международного права.

Какие принципы имеет в виду при таких условиях п. «в» указанной статьи?

Если нормы международного права сами по себе не являлись достаточным основанием для принятия надлежащего решения, международные суды выносили свои решения в прошлом, руководствуясь обычным правом, с учетом определенных внутренних правовых принципов, обнаруженных в законодательстве преобладающей части государств. Это имеет в виду часто оспариваемый пункт Статута, в результате чего старая норма обычного права получила форму части писанного международного права. Несмотря на существенные различия в внутреннем законодательстве стран различного государственного строя, например в законодательстве социалистических и капиталистических стран, в их законодательстве все же наблюдаются тождественные по форме выражения принципы.

Принципы внутреннего законодательства отдельных стран не являются источниками международного права, они не могут считаться формой выражения норм международного права, будучи отличающимися от международного права, чужим законодательством. Они не являются итогами волевого соглашения, направленного на создание норм международного права, не регулируя в общем и систематически связи отдельных государств между собой. Даже будучи применены в отдельных случаях в международных отношениях, они не превращаются в части международного права, а только в результате длительной практики могут быть объявлены нормами международного обычного права. Формируя новые нормы международного обычного права, их роль состоит в техническом содействии развитию международного публичного права.

LES PRINCIPES GENERAUX DE DROIT SELON LE STATUT DE LA COUR INTERNATIONALE

Géza Herczegh

Suivant l'article 38 du Statut de la Cour Internationale la Cour doit appliquer, entre autres, «les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées». L'essence et la fonction de ces principes généraux susciteront beaucoup de discussions dans la doctrine du droit international, sans qu'une thèse universellement acceptée pût en résulter. Le problème est en rapport avec la lutte pour la mise en oeuvre des principes démocratiques et progressistes du droit international et pour cette raison il est digne d'une attention particulière.

Le Statut de la Cour Internationale repose sur celui de son prédécesseur, la Cour Permanente de Justice Internationale. Le Statut de cette dernière fut élaboré par un comité de juristes composé de savants éminents; ce comité consacra une attention particulière au problème des normes juridiques que la Cour devait appliquer. On voulut éli-

miner d'une part la possibilité de ce que la Cour, en l'absence de normes juridiques concrètes, pût refuser de rendre justice et, d'autre part, le danger de ce que la Cour basât ses jugements sur des normes qui ne sont pas reconnues par les parties. C'est ainsi que les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées furent insérés dans le texte du Statut. Lord Phillimore, dont la manière de voir apparaît comme la plus convaincante, attribue à cette expression le sens de principes fondamentaux concordants des systèmes juridiques nationaux.

À la Conférence de San Francisco, lors de la rédaction du nouveau Statut, on parla beaucoup moins des diverses espèces des normes juridiques à appliquer. Il est vrai que le texte de l'article 38 fut remanié, mais, selon l'auteur, les modifications n'apportèrent aucun changement au sens de l'article.

En ce qui concerne l'interprétation de l'article 38, les opinions exprimées dans la doctrine sont assez divergentes. Selon certains auteurs, la notion des « principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées » doit être comprise dans le sens de principes généraux du droit international; selon d'autres, dans celui des principes concordants des droits internes, c'est-à-dire nationaux. Il y a aussi d'opinions intermédiaires, selon lesquelles les principes fondamentaux du droit international et ceux des droits nationaux tombent également sous le coup du paragraphe c) dudit article; mais il y a aussi des auteurs qui mettent en doute l'existence de principes de droit généralement reconnus.

En examinant la jurisprudence de la Cour Permanente de Justice Internationale et celle de la Cour Internationale, on ne trouve aucune prise de position nette qui aurait tranché cette controverse sans laisser subsister des doutes.

Pour expliquer sa propre thèse, l'auteur part de la constatation que les principes de droit sont des normes d'un contenu général, lesquelles apparaissent dans un groupe ou dans un système de normes qui sont en relation entre elles, et lesquelles, à proprement parler, ne sont autre chose que certaines idées qui dirigent le législateur.

Les principes du droit international peuvent être retrouvés dans les traités internationaux et dans le droit international coutumier, dont ils peuvent être dégagés par la généralisation des normes y contenues: en aucun cas ils ne sont placés en dehors ou au dessus de ses normes.

Les sources du droit dans un sens technique doivent être comprises comme la forme dans laquelle les normes juridiques se présentent. Les règles du droit international se présentent dans la forme de traités internationaux, ou bien dans celle de la coutume internationale. Les principes généraux du droit international ne signifient pas une forme, ni une source propre de ce droit et ainsi le point c) du premier paragraphe de l'article 38 ne peut pas avoir trait à eux. Ce fait, bien entendu, ne diminue nullement l'importance des principes généraux du droit international.

Quels sont donc les principes visés par le point c)?

Dans le passé, la coutume voulut, que les tribunaux internationaux, lorsque les règles du droit international en elles-mêmes n'offrirent pas une base suffisante pour une décision rassurante, s'en rapportassent aussi à certains principes de droit internes qu'on pouvait rencontrer dans les systèmes de droit de la plupart des Etats. Or, ce sont précisément ces principes auxquels renvoie le point controversé du Statut, qui fit de l'ancienne règle coutumière une partie du droit international écrit. Même si les principes des droits internes des Etats de différente structure — comme les Etats socialistes et capitalistes — révèlent des différences considérables, on y trouve tout de même des principes qui sont identiques quant à leur forme et manière d'être.

Les principes des droits nationaux ne font pas partie des sources du droit international; en effet, ils signifient un droit qui en est différent et qui lui est étranger. Ces principes ne résultent pas de la volonté concordante des Etats et ils ne règlent pas les relations entre les Etats d'une manière générale et régulière. Par leur application isolée ils ne deviennent pas une partie du droit international, et c'est seulement par leur application prolongée dans la pratique qu'ils finissent par être absorbés par le droit international coutumier. Leur fonction est donc de contribuer à l'évolution technique du droit international public par moyen de la formation de nouvelles règles coutumières.